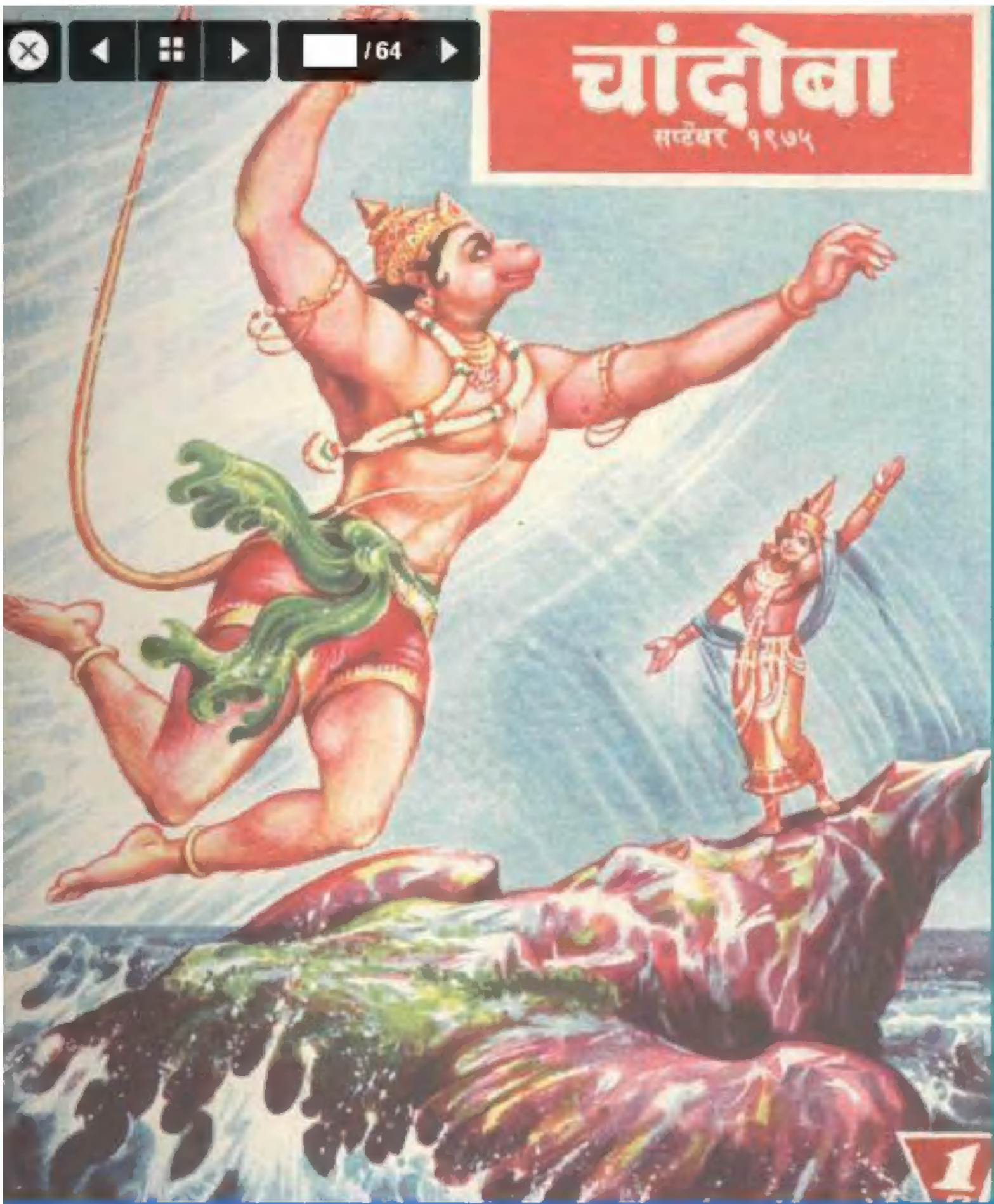

चांदोबा

सप्टेंबर १९७५

[२५]

सिंह नदीवर स्नानाला गेल्याबरोवर कोल्हा लांडग्याला म्हणाला—“मित्रा! मालक परत वायच्या आत तू लायला सुरवात कर. फार भुकेला आहेस. सिंहाला मी सांगायचे ते सांगून गप्प करीन.”

लांडग्याने मागचा पुढचा विचार न करता उंटाच्या काळजाचा भक्का घेतला.

सिंहाने परत येऊन पाहिले तर उंटाचे काळीज दिसले नाही. मोठ्याने गरजला आणि विचारले—“नाच्या आधी उंटाचा तोंड कोणी लावले?”

“काय सांगायचे ते सांग! बोल ना बाता!” असे म्हटल्या सांगले लांडग्याने कोल्ह्याकडे पाहिले.

परंतु कोल्हा हसत म्हणाला—“लांडगोबा! माझ्याकडे डोळे बटारून कवाला

पाहतोस रे? तूच तर काळजाचा भक्का घेतला होतास!”

लांडगा धक्काच झाला. आपला जीव वांचविण्यासाठी त्याने धूम ठोकली. सिंहाने त्याचा पाठलाग केला. नंतर ‘या एबडपाशा लांडग्याला ठार करून काय मिळणार?’ असा विचार करीत परतला.

सिंह परत येऊ लागला त्या वेळी त्याला ओरजोराने घंटा ऐकू आल्या. तेथून घोड्या अंतरावरून एक कोरवान जात होव. उंटाच्या मळघातल्या घंटा वाजत होत्या.

“हा आवाज कसला रे?” सिंहाने कोल्ह्याला विचारले.

“पळ काढावा लागणार आपल्याला महाराज! आपल्यावर फार मोठे संकट येणार आहे!” कोल्हा म्हणाला.

कोल्ह्याला विचारले.

“आपण पूर्वी मृत्युदेवतेला वचन नव्हते का दिनेत की उंटाला ठार केल्यावर शंकराचे व्याज देऊन मुद्दल फेडाल म्हणून? मुद्दल आणि व्याज दसूल करण्यासाठी मृत्यु देवता येत आहे.” कोल्हा म्हणाला. ते ऐकताच सिंहाने तेथून पाय काढला. त्यानंतर कोल्ह्याने किशक दिवस त्या उंटाच्या देहावर आपला उदर निर्वाह चालू ठेवला.

दसनक गेल्यावर संजीवक विचारक लागला: “आता मी काय बरे करणे तरीवर होईल? हे एक फार मोठे अरण्या आहे. मला कोणी वाच विचा चित्ता ठार केल्याशिवाय राहणार नाही. सिंहाने तर माझ्याशी वैरच करायचे ठरविले आहे. तेव्हा आता एकच उपाय आहे, सिंहाजवळ जाऊन प्राणाची मिशा मागावी!”

असा विचार करून संजीवक पिगळकाकडे गेला. दसनकाने सांगितल्याप्रमाणे सिंह आपली ओपटी काढ करून व दोन्ही पंजे आवळून बसला होता. नजर कपटी होती. ते सर्व संजीवकाने पाहिले. दृशी मारायला शिगे पुढे करून उभा राहला.

पिगळकाने, दसनकाने सांगितल्याप्रमाणे संजीवकाच्या बागण्यात सर्व लक्षणे

आहेत हे ओळखले आणि संजीवकावर तुटून पडला. त्याने वापली अणकुचीदार नसे संजीवकाच्या अंगात खुपसून त्याची पाठ फाडली व पांढ फाडणार इतक्यात संजीवकाने न नितां सिंहाला आपल्या शिगांनी मारले आणि मागे सरकून पुन्हा शिगे मारण्याच्या तयारीत होता.

दोघे परस्परांना ठार करण्यासाठी संजुत असलेले पाहून करकट दसनकाला म्हणाला—“मित्रांमध्ये असे भांडण लावून तू फार मोठे पाप केले आहेस. हे अरण्या कसे भात होते, तू यांत जशातता आणलीस. तू हा मार्ग काढून आपल्या मालकाचा जीव घोवपात टाकलास. तुझ्यासारख्या भूर्ख

येथ्याचा सल्ला घेऊन त्याप्रमाणे वागल्याचा पश्चात्ताप आजवर मालकाला झाल्या-
शिवाय राहणार नाही. त्यांना तोंड
दाखविणेबुद्धा लज्जासारव वाटते आहे.
मालकाची चुकलुढा काही कमी नाही.
मूर्ख राजे तुझ्यासारखा भण्डपोटघा
मध्याच्या सल्लाघावण्याने वापुन स्वतःचा
नाश स्वतःच अंशवर वांकून घेतात. तुझ्या
सारख्या हिताची गोष्ट सांगणे हे मागे
एका माकडाला त्याच्या हिताची गोष्ट
सांगितल्यासारखे फुकट आहे."

"काय रे ती गोष्ट? ऐकू दे तरी!"
हय्यकाने विचारल्यावर करटक गोष्ट
सांगू लागला:

विरांचक उदयेंत

एका सरण्यात एक माकडांचा भवत
होता. थोडेच दिवस होते. जसे वाकडे
अडीते सरथर कापू लागला. तेव्हात
त्याचा एक काजवा दिसला. त्याला पाहून
तो आरोग्य निवारा असावासा त्याला
वाटले. तो आणून पाचोळा आठून जाळ

करावा व शेकवे अस त्याने वाटू
लागले. त्यांनी तो काजवा एका जमी
आणून ठेवला आणि त्यावर पाचोळघाचा
डीस केला.

त्या माकडात एका माकडाला फारच
जास्त पंडी वाजत होती. लडकर जाळ
व्हावा, गायारी त्याने त्या काजवावर
फुंकर घालायला मुरवात केली. जवळच्या
झाडाच्या फांदीवर वसून मुद्दसारखी अण-
कुर्चादार नोच असलेला चिमणीसारखा
लहान काळा पक्षी ते पाहून म्हणाला-
"मिवा! कशाचा रे हा फुकट नारा
घालतो आहेस? तो विस्तव नाही, काजवा
आहे!"

माकडात तिकडे दुर्लक्ष वेसे आणि
फुंकत राहला.

तो पक्षी थारवार त्या माकडाला
सांगवत राहला. त्या मूर्ख माकडाला राग
आला आणि म्हणाला-"गप्प बस!" पण
तो वेडा पक्षी त्या मूर्ख माकडाला तेच
तेच सांगत राहला.

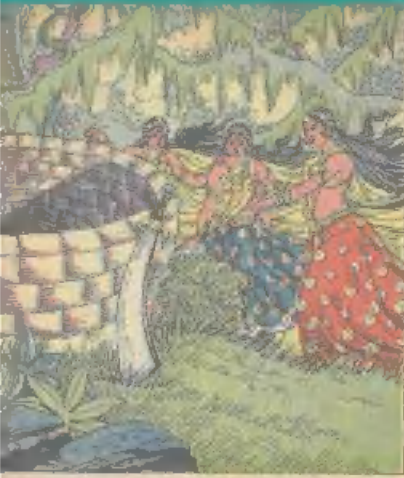
तिळग्या बहिणी

[१३]

[उदयन व त्याच्या दोघां भावंडांनी पाहून दैत्याच्या एकेसाला ठार केले. त्याच्या मंडळा
भाषाने तिघां प्रांबडांना सरण्याचा प्रयत्न केला. परंतु त्यांनी माकडाचे रूप घेऊन सुटका
करून वेतली. त्याच वेळी दाढीवाला तेथे आला आणि त्यांना बघ झाला. मोठ्या राक्षसाला
ठार करणाऱ्या प्रयत्नात उदयन स्वतः त्याच्या हातात सापडून विहिरीत पडला. पुढे-]

राक्षस उदयनला जेव्हा विहिरीत टाकून असलेले भस्म उदयनजवळच राहून गेले
निघून गेला तेव्हा दाढीवाल्याच्या हातात असलेला उदयन विहिरीत निरुपाय
रुपात असलेला उदयन विहिरीत निरुपाय
अवस्थेत एक आठवडाभर पडून राहला.
त्याला बाहेर निघतां आले नाही. तिकडे
त्याचे भाऊ निशीथ व संध्याकुमार आणि
दाढीवाला अस्माच्या प्रभावाने अदृश्य
रुपात जागच्या जागी पडून होते. कारण
त्यांना स्वतःचे रूप येण्यासाठी आवश्यक
चाळून काढली.

राजकन्या झुडकत हिंदूत असतां उदयन पडला होता. विहिरीजवळमुढा आल्या. परंतु उदयन दाढीवाल्याच्या रूपात जस-त्यामुळे त्यांची उंची जमतेस वीतमरच होती. म्हणून राजकन्यांना ती दिवल्या नाही. त्या विहिरीजवळ आल्याची चाहूल त्याला लागली होती व त्याने आपल्या परीने मोठमोठ्याने हाका मारल्या होत्या, परंतु त्याच्या आकाराप्रमाणे त्याचा आवाज देखील लहानसऱ्यामुळे ती राजकन्यांना ऐकू आला नाही.

आपण किती हाका मारल्या, परंतु त्या राजकन्यांना ऐकू न आल्यामुळे त्यांना काहीच कळले नाही, या विचाराने उदयन

आस्तव निराश झाला. परंतु पुढेवले त्याने नेली त्याला एक गोष्ट आठवली.

राक्षसाने आपल्याला विहिरीत टाकले त्यावेळी विहिरीच्या काठावरची तलवार मुढा विहिरीत टाकली होती. त्यानंतर तो तेथून गेला होता, उदयनला ती गोष्ट आठवली व त्याने ती तलवार काढली आणि विहिरीबाहेर फेंकली. ती विहिरीच्या काठावरच्या जमिनीवर येऊन पडली. ती लजरेस पडली तर आपण विहिरीत असल्याची गोष्ट राजकन्यांना कळू शकेल, असा उदयनचा अंदाज होता. परंतु त्याच्या अंदाजाप्रमाणे ती तलवार, राजकन्याच्या लजरेस पडली नाही.

आपली एक आठवडा नोटला. राजकन्या पुन्हा तिघां भावंडांना शोधत विहिरी-वर आल्या. तेव्हा जमिनीवर पडलेली तलवार पाहून त्यांना फार आश्चर्य वाटले. "हे कसंबाई, मागच्या खेपेस आपण आलां त्यावेळी येथे तलवार दिसली नाही आणि मातां कोठून आली. कदाचित राक्षसाने उदयनला ठार करून या विहिरीत टाकले तर नसेल ?" असा विचार करून तिघांनी विहिरीत वांकून पाहिले.

त्यांना एक विचित्र दृश्य दिसले. त्यांना हे पाहून आश्चर्य वाटले की विहिरीत निरतिराळी फळे दिसत होती व अर्धी

विहिरी फळांनी भरली होती. फळावर दाढीवाला उभा होता. त्याच्या हातात मंत्रवलेला पंचा होता. पंचातून फळांचे डींग एकावर एक पडत होते. फळांनी विहिरी भरत आली होती.

आश्चर्याने धक्क होऊन काही मोठ्या-शिवाय राजकन्या ते दृश्य-पहात जम्या होत्या. आपली काही वेळाने फळांचा डींग काठापर्यंत येऊन पोचला. त्या दिशावर दाढीवाल्याच्या रूपात राजकन्यांनी उदयनला पाहिले व हात धरून बाहेर काढले. तो हसतच बाहेर आला.

तेव्हा उदयनने, त्याने राक्षसाचे डोके कसे कापून विहिरीत टाकले, ते पुन्हा राक्षसाच्या घडावर येऊन कसे वसले आणि शंभटी राक्षसाने त्याला निश्वासघातकी नेकार म्हणून तलवारीसह विहिरीत कसे टाकले, सर्व वर्णन करून सांगितले. सर्व ऐकल्यानंतर राजकन्या म्हणाल्या—“काही असो, या मंत्रवलेल्या पंचामुळे तुझा जीव वाचला जरा! परंतु याच्या मदतीने अद्या तन्हेने आपला जीव वाचविता येईल, तुला हे सुचले. ह्याबद्दल नव्या दोष्याची वाखा-गणीत केली पाहिजे.

नंतर सर्व निघाले आणि निषीध, संध्याभूषण व दाढीवाला अदृश्य रूपात कोडे देणे आले. उदयनने जवळचे प्रत्य

त्या जागवर शिपडल्याबरोबर त्यांना आपले रूप लाभले.

तेष्वपर्यंतचे सर्व वृत्त ऐकून दाढीवाला म्हणाला—“म्हणजे राक्षस, मलाच त्याने विहिरीत टाकलेले असे, समजला म्हणा-वयाचा! एका तन्हेने हे बरेच झाले. यापुढे काय करावयाचे याविषयी विचार करायला हवा.”

तेव्हा उदयन म्हणाला—“होय! तरमग खेपेस येईल तेव्हा तो विहिरीत भी आहे की नाही, हे नक्कीच पाहील. मी तसे नाही हे पाहून व विहिरीभर फळे मरलेली पाहून त्याला नक्कीच संशय येईल.”

“तो वेईपर्यंत तेथे विहीर राहली तर ना?” दाढीवाल्याने विहीर अवश्य करा-यला सुचविले.

लग्गेच सर्वे विहिरीजवळ गेले व त्यांनी भस्म शिंपडल्याबरोबर विहीर नाहीशी झाली. त्या जागी सपाट जमीन झाली.

नंतर उदयन दाढीवाल्याला म्हणाला— “आता तू एक ज़रूरी काम करावयाचे आहे. आम्ही राजकन्यांच्या शोधार्थ निघालो त्या गोष्टीस सात वर्षे होऊन गेली. तिकडे राजा, राणी व इतर लोक आमचे काय झाले या काळजीत असतील. म्हणून तू आतांच आवस्ती नगरीस जायला नीच

खुशाल असल्याचे त्यांना कळव. आम्ही लवकरच परत सुखरूप परत येऊ, काळजी करू नये, असे त्यांना सांग.”

दाढीवाल्याने होकारार्थी मान हलविली आणि लग्गेच आवस्ती नगरीस निघाला. तेव्हा उदयन, अगवी सुरवातीच्या या वाया महालाकडे घेत असता खंदकात कसा पडला आणि त्याने खंदकात आपला घोडा कसा सोडला आणि कसा बाहेर आला हे सांगून म्हणाला— “तू पायी गेलास तर तुला आवस्ती नगरीस पोचायला कार दिवस लागतील. म्हणून घोड्यावर बसून जा. याशिवाय ते तुझ्या बोलण्यावर कदाचित विश्वासही करणार नाहीत. परंतु घोड्याला ओळखून तू आमचा निरोप घेऊन आला असशील असे त्यांना साहजिकच वाटेल.”

त्याप्रमाणे उदयनच्या पांढऱ्या घोड्यावर दाढीवाला निघाला. तो जात असता एका मैदानात वानशील राजाने पाठबिल्ल्या सैनिकांनी उदयनच्या घोड्यावर नसून आलेल्या दाढीवाल्याला पाहिले. ते सैनिक संख्या व निशीथ यांच्या घोड्यावर बसून येत होते. त्यांनी उदयनच्या पांढऱ्या घोड्याला ओळखले. एका अनोळखी भाणशाला त्या घोड्यावर येत असलेला

रे बाबा, तू? तुला हा घोडा कोठे ॥ कसा सापडला? आणि तू कोठे निघालास हे सांगा आणि त्यानंतर पुढे पाऊल टाक.”

दाढीवाला म्हणाला— “मी दानवील महाराजांकडे एक शुभवार्ता पोचविण्यासाठी जात आहे. नंतर तुम्ही ज्या पोड्यांवर बसून येत आहा ते घोडे मी पूर्वी पाहिलेले आहेत. तुम्ही महाराजांचे सेवक आहात नाटते?”

“होय! पण तू जी शुभवार्ता म्हणालास ती काय, प्रथम सांग!” सैनिक म्हणाले.

“राजकन्या व त्यांना शोधावला गेलेले तक्षक युवक सुखरूप आहेत. ही गोष्ट महाराजांना कळवायची आहे.” दाढीवाला म्हणाला.

“अस्सं! तर चला, आम्ही पेतो तुझ्या बरोबर!” दोघे सैनिक म्हणाले.

“तसं नाही. आपण अस करू या. आपण प्रथम राजकन्या आहेत त्या जागी जाऊ या. तुम्ही दोघे तेथेच रहा. मी परत येऊन महाराजांकडे ही बातमी पोचवी करतो.” दाढीवाला म्हणाला.

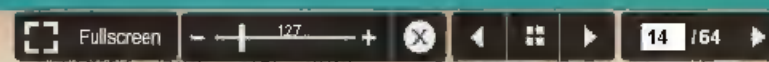
“बरं! म्हणत ते सर्व राजकन्या व तिळी भावंडे होती त्या जागी आले, सैनिकांना तेथे रहायला सांगून दाढीवाला आवस्तीनगरीला निघाला.

काही अंतर गेल्यावर वादळी वारा एकाएकी सुरू झाला. 'राक्षस येथ्याची' ती खूप होती. ती ओळखून दाढीवाल्याने घोड्याला दाब मारली आणि वायुवेगाने घोडा भरघाव सोडला. परंतु राक्षसाने त्याला पाठले आणि घोड्याच्या पाठीवरून दाढीवाल्याला जलमग्न उचलले आणि वाकाशमागाने निघून गेला.

परंतु घोडा इकडेतिकडे भटकत एका आठवड्याने श्रावस्ती नगरीस येऊन पोचला. तो सगळ्या राजवाड्यात गेला. राजाने त्याला ओळखले आणि घाबरेपणाने जवळ आला. राजा त्याला चुचकारून उभा करीत होता. परंतु घोडा प्रांजायला तयार नव्हता. उलट्या दिशेने परत फिरला.

म्हणाला—“उदयन कोठे गेला आणि हा घोडा एकटा इकडे कसा काय आला आणि आपण परत कां फिरला, काही कळत नाही. त्याच्या या वागण्यावरून त्याचा मालक ब इतर दोघे कोणत्या तरी संकटात सापडले असानेच, असे वाटते. नक्कीच मात काही तरी गुपित असले पाहिजे. म्हणून घोडा ज्या दिशेला जाईल त्या दिशेने त्याच्या पाठीपाठ जाऊन, काय होईल ते परत येऊन सांग.”

राजा असे बोलत असता घोड्याला आवरणे नोकरांना जगावय झाले. घोडा पळू लागला. राजाचे नोकर त्याच्या पाठीमागून निघाले. परंतु घोडा एकदम थांबला व 'थांब!' अशी मानेने त्याने जणू खूप केली.

ते पाहून राजाच्या मनात एक विचार आला. मंत्र्याला बोलावून तो म्हणाला—“मंत्री! हे गोकर्न दरोवर आलेले घोड्याला जको आहेतसे दिसते त्यांना परत मागे पाठवा आणि फक्त तुम्ही एकटे त्याच्या पाठीमागून जा.”

नोकरांना मागे महालात पाठविण्यात आले. घोडा पुन्हा पुढे चालू लागला. त्याच्या पाठीमागून एकटा मंत्री निघाला.

* * *

तेच रात्रकन्ना, तिला भावडे फार विचारात पडली होती. बुध्नार्ता सांगून परत येतो, असे वचन देऊन निघालेला दाढीवाला इतका काळ लोटला तरी परत न आलेला पाहून त्यांना काळजी वाटणे साहजिक होते. बऱ्या दिवस झाले होते. त्यांच्या डोक्यात निरनिराळ्या प्रकारच्या शंकाकुशका येत होत्या.

कोवटी एके दिवशी उदयन आपल्या भावंडांना म्हणाला—“तो विषाच कोणत्या संकटात सापडला आहे, कोण जाणे? मोच स्वतः श्रावस्ती नगरीला जाऊन यावे, म्हणतो. तांगमंत तुम्ही काळजीपूर्वक रहा. जरूर वाटल्यास या भस्माचा उपयोग करा.” असे सांगून त्याने त्यांना घोडे वाढीरे भस्म व घोडे काळे भस्म दिले आणि दिशीथाच्या काळ्या घोड्यावर बसून निघाला.

उदयन वाटेत एका राजाच्या राज्यातून जात होता. त्याला एक आंघोळा दिवला. तो काठीने चाबपट हळूहळू चालत होता. दुर्दैवाने तो पाप घसरून एका खड्यात पडला. उदयनने लगेच घोडा थांबविला. त्या आंघोळ्याला खड्यातून बाहेर काढले. त्याने आपल्या जवळचे अंगठ त्याच्या डोक्यांना लावले आणि आश्चर्य म्हणजे आंघोळ्याला छान दिसू लागले. त्याने

उदयनचे आभार मानले आणि आपल्या घरी पावला त्याला आग्रहाने विनंती केली.

ते ज्या घरी आले त्या घराचा मालक त्या देशाच्या राजाचा नोकर होता आणि तो आंगठ त्याचा वाप घ्यालयाचे कळले. आपल्या बापाला दृष्टी आलेली पाहून मुलाला परमांतर्घ झाला. त्याने उदयनचे आभार मानले. त्याला जणू काही उदयनच्या रूपाने देवच पावला होता. ती रातमी गावभर, एवढेच नव्हे तर, राजाच्या दरबारात देखील पोचली.

राजाने नोकरांना पाठवून उदयनला वादरपुर्वक बोलावून आंगावला सांगितले. उदयन दरबारात आला. राजाने सर्व प्रकारे

त्याचा सत्कार करून विचारले—“कोण? कोठून आलास? दुसऱ्यासारख्या देव माण-साला आजपर्यंत आम्ही कोडे पाहिले नाही. तू आमच्या दरबारात राहून दरबाराची मान प्रतिष्ठा वाढवा।”

तेव्हा उदयन म्हणाला—“महाराज! आपण माझ्यावर दर्शविलेला प्रेमावर मी कधीच विसरणार नाही. परंतु मी आज एका महत्वाच्या कामावर जात आहे. ते काम पुरे करून मी परतते वेळी महाराजांच्या दर्शनास अवश्य येईन.

राजाने अत्यंत प्रेमाने उदयनला निरोप दिला. त्यानंतर वाटेत कोणत्याही प्रकारचे विघ्न आले नाही आणि उदयन एका आठवड्याने श्रावस्तीला येऊन पोचला.

उदयनला पाहताच दानशील राजाने घाबत येऊन प्रेमाने त्याला आलिंगन केले. उदयनने राजकन्या सुशाल असल्याचे सांगितले. राजाच्या मनाचे समाधान झाले. उदयनने त्या वेळेपर्यंत घडलेल्या सर्व गोष्टी घोडक्यात सांगितल्या व म्हणाला—“तुम्ही

कारण नाही. आम्ही सर्व लवकरच तुमच्या मूर्खाना घेऊन सुखरूप परत येऊ.”

ते ऐकून राजाचे हृदय भरून आले. राणीला तर काय बोलू न काय करू असे झाले. सर्व प्रजा आनंदसगरात मग्न झाली. दुसऱ्या दिवशी पहाटे उठून उदयन राजाचा निरोप घेऊन आणि आईचा आशीर्वाद घेऊन माया महालाच्या दिशेने निघाला.

त्याने बरोबर आणि कोणाला घेतले नाही. तो एका आठवड्याने माया महालात येऊन पोचला. परंतु तेथे आल्यावर त्याने जे दृश्य पाहिले ते पाहून तो भीतीने घरघर कापू लागला. ते दृश्य भयंकर होते.

उद्यानातल्या एका झाडाला पांच फाशीच्या दोन्या लोंबकळत होत्या. संध्या, निशीथ व दाढीवाला आणि श्रावस्तीहून आलेले दोन नोकर सर्वांना क्रमाने असवले होते. त्यांचे सर्वांचे हातपाय आवळून बांधलेले होते. समोर बाघासारखा राक्षस उभा होता. (क्रमशः)

अंधत्वाची फिकीर

विक्रमादित्याने हट्ट मोडला नाही.

ती साशजवळ गेल्या, प्रेत लांछावर काढून घेतले आणि सेंहमीप्रमाणे शोध होऊन पुन्हा स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतात असलेला वेताळ त्याला म्हणाला—“राजा! या जगात किती मोठी योग्यता असली तरी कधी कधी मान सत्ता होती. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला विष्णुशास्त्रीची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक.” अने सांगून वेताळ गीष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी वनदेशावर चंद्रवर्मा नावाच्या राजाचे राज्य होते. तो विचारी व स्वभावान्ता होता; राज्यकारभारातही तो कुशल होता. परंतु त्याला ज्योतिष शास्त्राचे इतके वेड होते की कोणी ज्योतिषी जाणवत तरी तो त्याला आपले जन्मकुंडली दाखवून भविष्य सांगायला सांगे.

वेताळ म्हणतो

एकदा त्याच्या दरबारात विष्णुशास्त्री नावाचा एक ज्योतिषी आला. राजाने त्याला संवयीप्रमाणे आपली जन्मकुंडली दाखवून आपले भविष्य वर्तुडिण्यास सांगितले.

विष्णुशास्त्र्याने राजाची जन्मकुंडली लक्षापूर्वक पाहिली व म्हणाला—“जो जरा ज्योतिषी असतो त्याने कोणाच्या तोंडाकडे पाहून ज्योतिष्य सांगू नये. तेव्हा जसे आहे तसे मी सांगतो, राग मानू नये. बरोबर अठरा वर्षांनी तू देशात दुष्काळ बरेल, तो दुष्काळ फक्त एक वर्षभर राहील. परंतु दुष्काळ संपल्यावर बरोबर दोन वर्षांनी आपल्या घातही झोळ्यांची वृष्टी जाण्याची शक्ती आहे. मी हे भविष्य

सांगितल्याबद्दल क्षमा करावी. राग मानू नये.”

“परंतु शास्त्री कुवा हे संकट टाळायला काही उपाय असेलच की नाही?” राजाने नम्रपणे विचारले.

विष्णुशास्त्र्याने पुन्हा जाहव्या उभ्या रेषा काढल्या आणि काही गणित करून म्हटले—“एक मार्ग आहे. परंतु ती गोष्ट वापण कोणाला सांगता कामा नये. एक कुलूप असा मांत्रिक आपण बोलाविल्याशिवाय आपणांकडे येईल. त्याच्या मंत्र-बळाने आपली नेत्रज्योती जाणार नाही. त्याहून जास्त मला काही सांगता येणार नाही.”

राजाने विष्णुशास्त्र्यांना विदागी देऊन बावटपूर्वक निरोप दिला.

त्यानंतर बठरा वर्षांनी विष्णुशास्त्र्याने सांगितल्याप्रमाणे देवात दुष्काळ आला. परंतु राजाने पूर्वीच काळजी वाटून अन्नधान्याचा भरपूर पुरवठा करून ठेवला असल्याने प्रजेला फारसा त्रास झाला नाही. दुसऱ्या वर्षी नेहमीप्रमाणे पाऊस पडला. दुष्काळात राजाने आपणांस वाचविले म्हणून प्रजेने राजाची फार स्तुती केली.

परंतु राजाला दुसरीच काळजी वाटत होती. अठरा वर्षांनी दुष्काळ येईल असे विष्णुशास्त्र्यांनी सांगितले होते, हे सरे

ठरले त्याचप्रमाणे आपल्या झोळ्यांची ज्योती जाणार हे भविष्यही खरे ठरणार असे वाटून राजा काळजी करू लागला होता. कोण कुलूप मांत्रिक येऊन आपल्या-वरचे ते संकट टाळण्यास मदत करतो या गोष्टीची राजा वाट पाहू लागला.

त्याच सुमारास त्याच्याकडे कलिंग-देशाच्या राजाकडून व काश्मीरच्या राजाकडून जवळजवळ एकाच वेळी एकाच तऱ्हेचा निरोप आला. त्यांच्यावर प्राणसंकट आले असतां वरुणशास्त्री नांवाच्या कुलूप मांत्रिकाने येऊन होम, जपतप करून एक मंत्रबलेले कंकण हातात बांधले व स्वामुळे जिवारचे संकट टाळले. कलिंग राजाने पुढे असे लिहून पाठविले :

“आम्ही वरुणशास्त्र्यांना आमच्या दर-बारात रहावे अशी आज्ञाही दिनेली केली होती. परंतु त्यांनी नकार दिला. एवढेच नव्हे तर त्यांनी जन्मस्थान आपले कोठे आहे स्वतःने हे सांगण्याचे सुद्धा नाकारले. तरी वग आम्ही आमच्या शिष्यांना त्यांच्या पाठोपाठ पाठवून ॥ आपल्या देशाचेच रहिवासी असल्याची माहिती मिळविली आहे. अशा मांत्रिकाकडून आपल्याला येणारे अंधत्त्व टाळतां आठे तर टाळावे.”

ती पत्रे पाहून राजाला वाटले की तो वरुणशास्त्री आपणांकडे लवकरच येईल.

राजाचा अंदाज बरोबर तिघाला. एका आठवड्याने वरुणशास्त्री आला. त्याचे वय सुमारे पंचवीस वर्षांचे होते. तो लहू,

काळा, दात पुढे आलेले दिसायला अगदी कुक्षप होता.

चंद्रवर्माने त्याचे आदरातिथ्य करून त्याला आपली जन्मकुडली दाखविली. ती पाहून वरुण म्हणाला—“महाराज! आपण सूर्योपासना आणि जप बगैरे करायला हवेत. आपल्या झोळ्यांची ज्योति जाणार असे दिसते आहे. परंतु मी या संकटातून बापणांस बांधवू शकेन.”

चंद्रवर्माने वरुणशास्त्रीने सांगितल्या-श्रमाणे सूर्योपासना, जप बगैरे केलं. तो सर्व विधी संपल्यावर वरुणशास्त्री म्हणाला—“महाराज! आपल्याला इष्ट असेल ती

राजाने त्याला गणगोष्टीत विचारले—“शास्त्रीबुवा! आपले वडील कोण? कोठे राहतात व काय करतात?”

वरुणशास्त्री म्हणाला—“माझे वडील माझ्या लहानपणीच वारले.”

“असं होय! अरेरे! आपल्यासारख्या प्रतिभाशाली विद्वत्लाला जन्म देशारा तां भायबात पिता कोणत्या लोकात वास करीत आहे, त्या परमेश्वरालाच माहीत! आपण असल्या वडिलांच्या आदाच्या आधी थांब. त्यांचे श्राद्ध पाटमाटाने करू. त्यानंतर आपल्याला मरपूर विदागी बगैरे देऊन आपला सत्कार करण्यात येईल.”

चंद्रवर्मा म्हणाला.

वरुणशास्त्री म्हणाला—“आमच्या वडिलांचे श्राद्ध परवा आहे. म्हणून मला लवकर घरी जाणे आवश्यक आहे!”

“तसे असेल तर जाण्याची गरजच नाही. येथेच थाटाने श्राद्ध करू. गावातल्या सर्व ब्राह्मणांना बोलावून संतर्पण करू. परवां संध्याकाळी तुमच्या बिशागी दगैरेचा क्षमारेज होईल.”

वरुणशास्त्रीने कोणालाच बोलाविले नाही. परंतु चंद्रवर्मा विष्णुशास्त्र्यांना खास निरोप पाठवून बोलावून वरुणशास्त्र्यांची ओळख करून देत म्हणाला—“आपण

वांच्या वडिलांचे श्राद्ध आहे. थोडा माटाने श्राद्ध झाले पाहिजे बरं का? त्यांच्या वडिलांच्या वात्स्याला पूर्ण शांती लाभली पाहिजे!”

परंतु विष्णुशास्त्र्यांच्या तोंडावर आनंदाची एक छटामुद्रा दिसली नाही.

श्राद्धविधी संपत झाला आणि पिश्याचाचो वेळ आली. तेमके त्यानेळी विष्णुशास्त्री ओरडून म्हणाले—“बाबा!”

चंद्रवर्माने लगेच सर्वे विधी बाबवायला सांगितला आणि म्हणाला—“या वरुणशास्त्र्याला एक महिनाभर तुरुंगाल दाखून ठेवा. आणि या विष्णुशास्त्र्यांना ज्योतिष्य सांगण्याचा अधिकार मी काढून घेतो. याच्या ज्योतिष्यावर कोणा विश्वास करू नये अशी राज्यभर दवंडी पिटवा.”

त्या दिवशी सारंकाळी चंद्रवर्माने विष्णुशास्त्र्याला बांयर बराह देऊन निरोप दिला. काते वेळी विष्णुशास्त्र्याने चंद्रवर्माच्या कुशाग्रबुद्धीची व उदार हृदयाची वास्तवगो केली.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले—“राजा! विष्णुशास्त्र्याने श्राद्धकर्म मध्येच कां थांबविले? त्याच्या ज्योतिष्यावर कोणो विश्वास करू नये, राजाने अशी दवंडी पिटायला का सांगितली? राजावर ओढव

णारे संकट टाळण्याला कारण झालेल्या वरुण शास्त्र्याला तुरुंगवासाची शिक्षा कां झाली? या प्रश्नांची उत्तरे माहीत असून नू दिल्ली नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या बोकदाची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील.”

विचमादिल म्हणाला—“वरुणशास्त्री हा विष्णुशास्त्र्यांचाच मुळगा असल्याचे राजाला स्पष्ट झालं. कुशाग्र बुद्धी चंद्रवर्माला ती गोष्ट कळू करण्यात यशही झाले. त्याला संशय यायला मुख्य कारण झाली. तो कलिंगरावाची आणि भारमी-रज्या राजाची पत्ने होती. त्या राजांना वरुणशास्त्र्यानेच चंद्रवर्माच्या तत्रोगाची

गोष्ट सांगितली असली पाहिजे. वरुण शास्त्री त्यापूर्वी चंद्रबर्म्याला भेटला नव्हता किंवा त्याने राजाची जन्मकुंडली पाहिली नव्हती. त्याला विष्णुशास्त्र्याकडूनच राजाच्या नेत्ररोगाची गोष्ट कळली असावी. त्याच्याकडून राजाने बापाचे शास्त्र करविले. तो दुसऱ्याचे मंडातरे भंत्रबळाने दूर करित होता तर त्याला देवाची फिकीर करण्याचे कारणच काय? तो खरोखरच यांत्रिक होता तर कोणत्या दरबारात रहायला नकार देण्याचे त्याला कारणच नव्हते. आपल्याला थोर कौतू किंवा प्रतिष्ठा नसल्याने चंद्रवर्मा राज्यत रहायला आग्रह करणार नाही अशी वरुणशास्त्र्याची समजूत होती. स्वतःचा देश लपवून ठेवण्याची त्याला गरज नव्हती. तो शिक्षा करणाऱ्या योग लबाडच होता. विष्णुशास्त्री चांगला व्योमिषी नव्हता असे म्हणता येणार नाही. कारण फार पुढे येणाऱ्या दुष्काळाची गोष्ट त्याने बरोबर सांगितली होती, परंतु आपल्या ज्योतिषशास्त्राच्या

आड त्याने आपल्या राज्याच्या दुष्काळापोटापाण्याची व्यवस्था करण्याच्या हेतूने दुसरे खोटे भविष्य वर्तविले होते. एवढेच नव्हे तर दूर दूरच्या राजांना नोटे भविष्य सांगून आणि आपल्या मुलाला नाशिक म्हणून त्यांच्याकडे पाठवून त्यांच्यावरची खोटी संकटे दूर करविण्याचे नाटक विष्णुशास्त्र्याने केले. म्हणून विष्णुशास्त्र्याचा ज्योतिष्य संगण्याचा अधिकार राजाने काढून घेतला. परंतु त्याच्यात प्रतिभा होती ती ओळखून चंद्रबर्म्याने त्याला शंभर बराह पारितोषिक म्हणून दिले. आजले वृषित राजाने बरोबर ओळखले हे कळल्यावर आपल्याला शिक्षा न करता पारितोषिक देऊन राजाने निरोप विला या बडेल राजाच्या औदायांची ब्राह्मणणी विष्णुशास्त्राला करावी लागली.”

अशातऱ्हेने राजाचे मीन भंग झाल्यामुळे वेताळ प्रतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हा जाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

न्यायनिवाडा

विशाल बेसाचा राजा शतानन याला आपल्या राज्यात न्यायनिवाड्यात कोणत्याही प्रकारे गडबड होता कामा नये व हक्कासारखा पाण्याने पाणी आणि दुधाचे दूध दर्शविणारा शुद्ध न्याय व्हावा असे वाटत होते. त्याने ती गोष्ट आपला प्रधान बुद्ध्मती यास सांगितली तेव्हा त्याने ती गोष्ट असम्य व कशम्य असल्याचे सांगितले.

त्या काळात रघुनाथ नावाचा एक थोर वैज्ञानिक होता. मोठमोठे प्रयोग करून तो काही अपूर्व वस्तू तयार करून निरनिराळ्या देशांच्या राजांना दाखवून म्हणे, -“तुम्हांला या वस्तूचा काही उपयोग होईल का पहा.” तो त्या वस्तूचा उपयोग कसा करावयाचा हे प्रत्यक्ष प्रयोग करून दाखवी. त्याला त्याबद्दल मोठमोठी वधिवे मिळत. त्या रघुनाथाने शतानन महाराजांच्या मना-

तली इच्छा कित्येकांच्या तोंडी ऐकली होती.

एकदा रघुनाथ विशाल देशात आला आणि शतानन महाराजांचा भेटून त्याने एक पेटी त्यांना दाखविली. त्या पेटीत एक यंत्र होते. त्या यंत्राविषयी रघुनाथ शतानन महाराजांना म्हणाला.

“फार पूर्वी आपण एकदा प्रधानांना म्हटल्याचे मी कोणाकडून तरी ऐकले की बिनचूक निःसंशय अशा न्याय-निवाडा कसा होईल याचा काही उपाय आहे का? मी अनेक प्रयोग करून हे यंत्र तयार केले आहे. या यंत्राच्या साहाय्याने मनुष्याच्या शरिरात होणारा सूक्ष्मात सूक्ष्म कंप प्रगट होतो. पहा, हात एक कांटा आहे. शून्यस्पासून दहा पर्यंत वांकडे आहेत. कोणी हे यंत्र हातात धरून किंवा त्यावर हात ठेवून बोलला तर हा कांटा बाराच्या आक-

इयाच्या पुढे जात नाही. परंतु जर ती त्यापुढे गेली तर तो खोटे बोलतो आहे, हे कळते. या यंत्राच्या मदतीने त्याच्या धियाला त्याच्या समोर आलेला अपराधी खरोखर आरोपी आहे की नाही हे कळेल. तो खरे बोलतो आहे की खोटे हे यंत्र बित्तचूक सोगेक."

ते ऐकून प्रधान म्हणतो म्हणाला- "विद्वत्वर! अपराध हा मनात असतो आणि हे यंत्र भौतिक देहात होणारा कंपक दर्शनू शकते. म्हणून या यंत्राच्या सहाय्याने अपराधी ओळखणे कठीण आहे. मातृसिक बदल व शारीरिक बदल दोन्ही या यंत्राने कळणे शक्य नाही."

"प्रधान! मनात होणाऱ्या विकारांना परिणाम भौतिक देहावर नक्कीच होतो आणि तो कंथनाने प्रगट होतो. गेल्ल्या या यंत्राद्वारे ते शक्य का होणार नाही? अपराध हा मनात असतो हे मी मानता. परंतु भौतिक यंत्र हे मनाच्या आज्ञेप्रमाणेच नाही का चालत? मनात कंथनित्येचा सोप्टीमूळ सांगू तेह लहान यंत्रांना कंथनित्येचे यंत्र यंत्र कंथन असतो. म्हणून त्याच निवाडा करण्यात या यंत्राचा फार उपयोग होईल. तुम्ही या यंत्राच्या सहाय्याने प्रयोग करून पहावा!"

कथन राजाने व यंत्राने त्या प्रवाची परीक्षा करून पाहिली. राजा एक खोटे बोलला आणि यंत्राचा कडा गालावर जाऊन थांबला. मंत्री खोटे बोलल्यावर कडावर थांबला.

"अद्भुत!" राजाने वाचाधर्मा केला. प्रधान म्हणाला-"एक महाराज! ज्या यंत्राचा कडा आपल्या खोटे बोलण्याला मानावर जाऊन थांबला तोच माझा खोटे बोलण्याचा दावावरच थांबला. आणखी एखाद्याच्या यंत्रातील दोलावर थांबणार नाही कलावस्त?"

रज्ज्यास आता मात्र नवावला. म्हणाला-"या यंत्राविषयी मला तिकडचा

शेवटी नाही. आपण परीक्षा निदेशून देऊ प्रयोग करून घ्यावी करून घ्यावी."

राजाने प्रधानाला गप्प रहायला सांगितले आणि रघुनाथाला म्हणाला- "मला नरो या यंत्राची खात्री पटली आहे हे यंत्र असल्यावर निरापराध्यांना मुक्तीच भिषगाच कारण नाही."

रघुनाथाचा राजाने मत्कार केला आणि त्याला यंत्रोच्चैः पारितोषिक देऊन निरोप दिला. राजाने त्या यंत्राच्या चहाट्याने अनेकांवर प्रयोग केले. ते विश्वासातून असल्याने रुजू झाले. राजा आरोप सिद्ध होण्यास त्या यंत्रावरच अवलंबून राहू लागला. त्या यंत्रावर पूर्णपणे अवलंबून न्यायनिर्णय करणं खरोखर नाही, असे

प्रधानाने कित्येक वेळा सांगितले तरी राजाने त्याच्याकडे दुर्लक्ष केले.

एकदा एका गावी सिद्धेश्वर नावाच्या एका जंतकन्याने भर दुपारी चार प्रवासी वाटेने जात असता त्यांच्यापैकी तालशेट नावाच्या एका व्यापाऱ्याचा खून केला. त्याला लोकांनी आणले आणि त्याला लोकांनी उभे केले. सिद्धेश्वर स्वतःचोपे न्यायालयात हजर व्हायला तयार झाला एवढेच नव्हे तर त्याने काही अपराध केला नसल्याचे म्हणाला.

सिद्धेश्वराला राजासमोर हजर केल्या खरोखर राजाजेंने दोघे शिपाई सिद्धेश्वराचे दोन्ही हात धरून उभे राहिले. तिसऱ्या शिपायाने यंत्र सिद्धेश्वराच्या गळ्यात घातले.

"तु अपराध केशस की नाही?" राजाने सिद्धेश्वराला विचारले.

सिद्धेश्वर तत्क्षण म्हणाला-"नाही!" त्या सिंघासाने येनातला कांटा कोणत्या आकडेधोवर धावला हे पाहिले आणि म्हणाला-"एखावर धावला आहे!"

"सोडा त्याला!" राजा म्हणाला. हुत्या करतांना ज्यांनी ओळघांनी पाहिले होते ते आश्चर्यचकित झोळन म्हणाले-"हे काय महाराज!" ते ऐकून राजाने सिद्धेश्वराला पुन्हा पुन्हा तीन प्रश्न केले आणि यंत्रातला काटा एकावरच उभा राहला.

ते सर्व पाहून प्रधानाने सिद्धेश्वराला विचारले-"तु खून केल्यास की नाही?" सिद्धेश्वर म्हणाला-"होय, केला!"

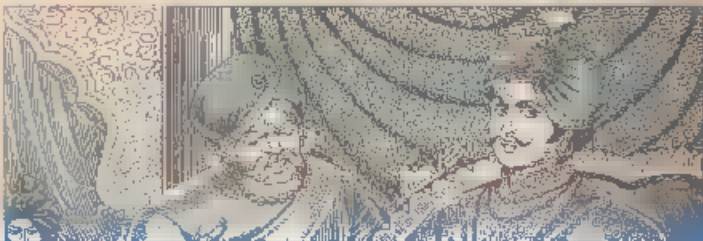
राजा ते उत्तर ऐकून थककच झाला. सिद्धेश्वर स्वतः तोंडाने खून केल्याचे कबूल करतो आहे, परंतु यंत्र अपराध न केल्याचे सांगत आहे. दोन्ही गोष्टी बरोबर कदा होऊ शकतील?

"तु खून केल्यास म्हणजे अपराध केल्यास, असेच नाही का?" राजाने विचारले.

"त्याने मोठ्या शायकामुलांचा खून केला ही गोष्ट फक्त जला एकट्यालाच माहीत आहे! म्हणून मी त्याचा खून केला. सगळी अपराध कसा होईल?" सिद्धेश्वर म्हणाला.

बृहस्पती राजाकडे पाहून स्मित कंठाने म्हणाला-"यंत्र खोटे बोलले नाही. त्याने खून केला अण तो त्याला अपराध नव्हता हे तो धनपासून मानतो आहे. म्हणून त्याने अपराध न केल्याचे यंत्र म्हणते आहे. तो निष्ठा कर्ण्यायोग्य अपराधी आहे की नाही, हे ठरविणे यंत्राचे काम नाही."

राजाच्या लक्षात त्याची झूक आली. यंत्राच्या मुद्रा काही मर्यादा आहेत हे ओळखून राजाने सिद्धेश्वराला योग्य ती शिक्षा केली. यंत्र यंत्रावरच अवलंबून न्याय निवाडा करण्याचा हट्ट सोडला.

बांदलीत भूत

अनांकपुर हे एक श्रीमंत खेड गाव होते.

तेथे मत्तशंती होती गावाच्या परिसरात खूप फळदाखे होती. गावकरी मेहनती होते. त्यांना शेवऱ्या कुपेने कोणत्याही गोष्टीची उणीव भासत नव्हती.

त्या गावात यदुपती नावाचा एक श्रीमंत घातकरी रहात असे. त्याचा मूसगा रूपलाल हा एक नुसार तरुण युवक होता. दिवाळीच्या वेळी त्या गावात बरबरी एक महिनाभर जत्रा भरत असे. जवळ पासच्या गांवातून व्यापारी आणि तिर-निराळे खेळ दाखविणारे व सहलावधी लोक जत्रेला येत.

त्यावर्षी पोकपाणी उत्तम होते म्हणून जत्रा घाताने भरली. जत्रेच्या व्यवस्थेची सर्व जबाबदारी रूपलालवरच होती. त्याने यत्राची ती जबाबदारी उत्तम प्रकारे बजावली.

जत्रा चालू असता काही रानटी जातीचे लोक तेथे येऊन आपल्या राहुट्या व तंबू उभारून लागले. ते पाहून रूपलाल तेथे गेला.

"तुमचे येथे काय काम रे?" त्याने त्यांना थोडे दटावून विचारले.

"आम्ही कंदमुळे व वनस्पती औषधी-द्रव्ये विक्रीसाठी आलो आहोत." रानटी लोकांचा नायक म्हणाला.

त्यांचा घंता चोरी व लबाडी करण्याचा जाहे. त्यांना मंत्रविद्यामुद्रा येते आणि भूतापिशाच्यांता बस करण्याची विद्यासुद्धा त्यांना येते हे त्याने ऐकले होते. तेव्हा त्यांच्याशी तंटा करण्यात अर्थ नाही असे समजून त्याने त्यांना होपड्या, राहुट्या दांघू दिल्या.

त्या जंगली लोकांनी शेरध्या बांधल्या त्यानंतर दोन तीन दिवसातच पावात

मुसट्या घेत्या हांक लागल्या. एका जव्हेंत्याच्या घरात व एका व्यापाऱ्याच्या घरात शिकून चोरानी हाताला आले ते उचलून गेले. जंगली लोकांच्या झोपड्यांची सडकी पंगळी लव्हा. चोरो गेल्ल्या माला-पेकी फक्त एक दांगीना सापडला. त्या जंगली लोकांपैकी दहादाराजण झोपड्यात नसल्याचे कळले.

जंगली लोकांच्या नाकबला धरून खूप बडबिण तरी त्याच्या अनुयायांनी चोरी न केल्याचे त्याने सांगितले. निरुपाय होऊन रूपलालने सर्व जंगली लोकांना पिटाळून लावले आणि चोरी हात्याची नोंद पोलीस ठाण्यावर केली.

जंगली लोकांच्या नाकबला धरून आतात रूपलालला घमतायले- 'तुला मी भवा सोडणार नाही लक्षात ठेव आमच्या मजबूतीची तुला कल्पना नाही समजते. तुजो मानगटो घराबला मी पाठवतो एका भुलाला व जिवन अनेपर्यंत ते तुला आतून पोवतून काव राहोत पहा तर...'

जंगली लोक निघून जाण्यपूर्वी पोलीस धाडई आले आणि त्यांनी सर्व जंगली लोकांना कैद केले.

रूपलाल खर साहसी होता. परंतु त्यावर भुताश्रुतावर विश्वास होता. म्हणून त्याने जाहीरून किती कुशारशूर मारण्या तरी त्याला भुताची वृक्षत बसली. कोणते तरी भूत आपल्या मानगटो वरून असल्याचे त्याला वाटू लागले. त्याला रात्रो रात्र सोप येईनाशी झाली. भयंकर स्वप्न पडू लागले होते. बरे तर्कून जाणाने तर सगोर भूते नाचत असल्याचा भ्रम होई. भीतीचा किडा त्याच्या मनात गिरला आणि त्याने त्याचे सर्व धर्म व मानस नष्ट केले.

जन्म सापली. आता रूपलालला वेवडा कामाचा बोजा राहला नाही. म्हणून रात्र झाली की त्याला जंगली लोकांच्या नाकबला व त्याने नटवले होते याची आठवण होई. त्याला अतो दिवू लागली

ती आपल्या खोलीबाहेर पाऊल टाकीवासा लागी. तो बसवणू लागला. त्याला उन्हाचे आल्हासासह झाले. तो मध्येच आन्हासक- 'ते पहा! ते पहा! भूत! त्या आल्यांचा खाडावर त्या फांदीवर बसून बसत आहे!'

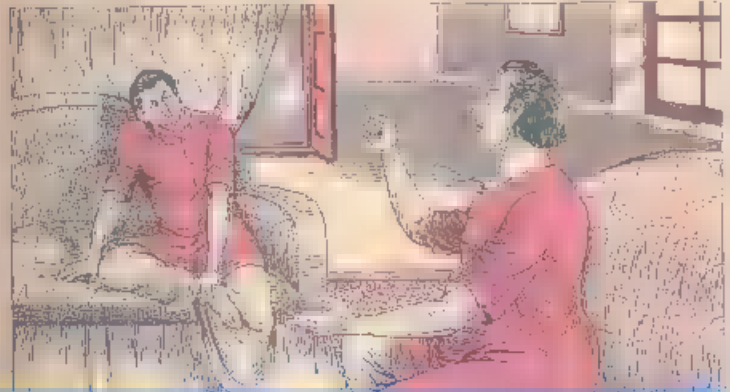
गावकऱ्यांना वाटू लागले की त्या दुष्ट नाकबला रूपलालवर कोणते तरी भूत खरोखरीच मांडले आहे. सर्व गावकऱ्यांना भुताची वृक्षत बसली. काळोख पडल्यावर कोणी घरबाहेर पाऊल टाकीवासा झाला. गावजितीची कामे अय्यव्यस्त हाकी

गोलीगांनी ज्या जंगली लोकांना बसून नटवले होते त्यांचे काय झाले, कोणाला कमी कळत नाही. आशेप माजीन ते घेतला

शाल्यामुळे सर्वांना सोडण्यात आल्याची वार्ता पसरली.

रूपलाल जवळच्या बहारात शिकून असता त्याच्याबरोबर वगति सोमनाथ नावाचा एक मुलगा होता. दोघे जीवून कंठकच मित्र होते. त्याला मंत्रविद्या, जादू वगैरेची चांगली माहिती होती. रूपलाल- वर कोणी भूत सोडल्याचे व ते त्याच्या मानगटोस बसल्याचे सोमनाथला मुखापुष्टी मित्रांकडून कळले.

रूपलालला या मनोव्याधीतून मोडविण आपले कर्तव्य आहे असे सोमनाथला वाटले. त्याने मनोव्याधीची बिकल्ला करणाऱ्या आपल्या एका मित्राचा सल्ला

त्या मित्राने सोमनाथला विचारले—
“त्या जंगली लोकांच्या नायकाने काही तरी प्रयोग केला असावा, अशीच वृत्त होती का तुझ्या मित्राला? असलेली? त्या नायकाहून जास्त शक्ती तुझ्या मंत्रबळात आहे, असा विश्वास तुझ्या मित्राच्या मनात उत्पन्न करता आला तर त्याच्या मनाची ही मनोव्याधी नक्कीच दूर करता येईल. यात मला तरी मूळीच शंका नाही.”

सोमनाथने पांदाठी काय करता येईल याविषयी दोन दिवस बराच विचार केला. त्याने निरनिराळे श्रेय वाळून एका उपमा-

आणि नंतर एका दिवशी दुसऱ्या सुमारास अशोकपुर गावी येऊन मित्राला भेटला.

रूपलालला ओठखणवेलील शक्य नव्हते इतका तो रोडावलेला होता. त्याच्यात बाण धडगून राहिले नव्हते. नेह्या निस्तेज व काळवंडलेला होता.

सोमनाथला पाहून रणजाल हसला, पण त्यात फिक्केपणा व हताशाच दिसत होते. तो सोमनाथला म्हणाला—“मित्रा! या भूताने पहा, मास सर्व रक्त सोसून घेतले आहे आणि हाडमांस आतून पोखरले आहे. मरण स्वकर आले तर बुटने असं पाटलं आहे.” त्याने चुस्कारा सोडला खरा, परंतु एकदम ओरडू लागला—“ते पहा! ते पहा! त्या फांदीवर...”

सोमनाथने त्या फांदीकडे पाहिले व आश्चर्यावशित मान्याने सोंग करीत म्हणाला—“खरच की रे! ते दुष्ट रक्त-पिपासू भूत दिसलं मला.”

तेथे हजर होते ते लोक वकितच झाले. कारण त्यांना फांदीवर काहीच दिसत नव्हते.

“पाहिलंस, किती भयंकर आहे ते, सोमनाथ?” रूपलाल म्हणाला.

“त्याहून जास्त भयंकर भूत दुसरे

भूतवेद्य तराती नेव्हा अनेक तऱ्हेची भूत व पिशाच्चे मी पाहिली आहेत! परंतु इतके भयंकर भूत वा पूर्वी मी कधीच पाहिले नाही.” सोमनाथ म्हणाला.

“त्या दुष्ट नायकाने त्यांना माया जीव घ्यायला माझ्यावर सोडले आहे, नाही का रे?” रूपलालन विचारलं.

“होय, मी ऐकले ते सगळं! अरे पण, त्या जंगली नायकापेक्षा मला कमी सज्जनकोस. त्या बेट्याचे डोके मी ठिकाणावर आणलं नाही, तर नायाचा सोमनाथ नाही. माझ्यासारखा त्या बेट्याने अश्वर्वेदाचा, तंत्रशास्त्राचा आणि उपनिषदांचा अभ्यास केला आहे का? अश्वर्वेदात भुतांच्या वशीकरणाचा मंत्र आहे. मी तो आणि एक बृहदारण्यकोपनिषदातून लिहून घेतला आहे. पहा तरी!” असे म्हणत सोमनाथने आपल्या पिशाचीनृत एक घडी करून ठेवलेला कागद काढून दाखविला. त्यावर देवनागरी लिपीत काही तरी लिहिलेले होते.

तो कागद पाहून रूपलालच्या तोंडावर अशदी थोडा वेळ आनंद सळकट्यासारखा दिसला आणि पुन्हा त्याचा चेहरा गंभीर विचारात परत्यासास्त्रा झाला.

सोमनाथ म्हणाला—“आज रातिवार आहे, भुतांच्या उच्चाटनाला उत्तम वार

आहे. मी सर्व तयारी करून ठेवली आहे. आज संध्याकाळी सैती त्याचा समाचार! आता त्याचे दिवस नरलेंच, समज!”

संध्याकाळ बऱ्याच वेळ होत गेली. सोमनाथने जे जे करणे आवश्यक होते ते सर्व तयार करून ठेवले. यदुपतीच्या घरा-समोरच्या आंगणात सडासारकण घालून ते स्वच्छ केले. रांगोटी धाळून एक मोठे वर्तुळ तयार केले. त्याच्या मधोमध एक पितळेच्या कढ्यात पाणी भरून त्यात आंब्याचे ढोळे ठेवले. त्याच्यासमोर फुलं वाहली गेली. नंतर रूपलालला स्नान घालून व नवे कोरे पोतर नेहायला

देष्यात आले. त्याला एका मालिन्धावर वसविण्यात आले. त्याजवळ एक चौरंगा-सारखा उंच पाट टेवण्यात आला. आंगणाच्या चारी कोपऱ्यांत चार सम्या लावण्यात आल्या. नंतर धूप घालून घूर त्या परिसरात ती पसरेल याची काळजी बाळगण्यात आली.

काळोख पडू लागल्याच्या सुमारास सोमनाथ रूपलालच्या अवळ वसून संस्कृत सापेंत मंत्र म्हणू लागला आणि म्हणून म्हणून रूपलालला आंब्याच्या साडाच्या फांदीकडे पहायला सांगून "ते पहा!" "ते पहा!" असे म्हणू लागला. रूपलाल तिकडे निरखून पाहू लागला.

जवाळा मढीला घेऊन आला होता त्याला वसण्यासाठी सोमनाथच्या सांगण्यावरून निराळे। खोली देण्यात आल्या होती। खोलीत वसून त्याने शिंगडी पेटविली व सोमनाथासाठी चहा केला. सोमनाथ वहा पिकले वेळून आपला वशीकरण मंत्र म्हणू लागला.

आणखी पांच मिनिटे मंत्र म्हणत राहल्यावर आश्चर्याने त्याच्याने उठले भरभर पडू लागले आणि एक फांदी पडली तेव्हा मोठा आवाज आला.

"ने पहा. भूत खाली इतरून आले आहे." असे म्हणत सोमनाथने आपल्या मदतनिसाला बाटली व बशी आणा-यला सांगितले. त्या माणसाने प्रथम नुसती एक बशी आणली ती कर ठेवायची बघाव्य होती. सोमनाथने ती फक्त्याने चांगली स्वच्छ पुसून काढली व म्हणाला-"आण आता बाटली! फक्त्याने घर बाटली. उघट्या बाटांनी घर नकोस!"

त्या माणसाने फडक्यात बघून बाटली आणली. सोमनाथने ती एका फक्त्यानेच घेतली आणि बाटलीचे तोंड फक्त्याने कान पुसून ती बाटली टेबलावर ठेवली.

त्या दुष्ट सोनाथ या बाटलीत बंद करतो! आणि खाली पडलेल्या फांदीकडे पहाव म्हणाला-"या म्हटले यात भुकाटघाने! चटदिशी आला नाहीत तर मारण होमच करावा कायेल. म्हणून सरळ मायांनी या!" असे म्हणत उजव्या हाताने बौला-पण्याचा अभिगम करीत बाटलीवर ती बशी धोड्या वेळाने ठेवली आणि म्हणाला-"मिडा खवळाल। त्या भुताला बंद केले या बाटलीत. नंतर काही वेळ मंचोच्चार करीत राहल्यावर म्हणाला-"बाटलीत भूत पकडले की नाही हे तुला कसे कळ-णार? तरमग पहा, भूत बाटलीत येले आहे आणि म्हणून बशी बाटलीला चिकटून बसली आहे की नाही ने!"

त्याने बशी उचलून दाखविली व बशी बराबर बाटलीमुळा वर उचळली गेली.

'भूत बाटलीत बंद झाले!' असे ओरडून रूपलाल मोठ्याने ओरडला आणि

भांबळ येऊन पडला. त्याच्या तोंडावर पाणी शिपडून पंख्याने चारा घालून त्याला सुद्धीवर आणण्यात आले. अता ती निर्मास झालेला दिसला त्याच्या तोंडावर समा-धानाचे स्मित हाते.

सोमनाथ आपल्या खोलीत ती बाटली घेऊन गेला. ती छान कपड्यात बांधली आणि दुसऱ्या दिवशी सर्वांसमक्ष तऱ्याच्या डोहांत फेंकून देण्यात आली.

सोमनाथच्या मदतनिसाने शिंगडीच्या विस्तवाचा देऊन बाटली तापडून बाहेर आणून दिली. म्हणून तो ती फडक्याने घेऊन घेऊन आला होता. ताम लागल्याने बाटलीतली हवा विरळ होऊन उडून गेली. बाटलीवर बशी ठेवल्यावर बाटलीतली हवा थंड होऊन बाकुचन पावली. बाटलीतल्या हवेच्या दावापेक्षा बाहेरचा दाब जास्त असल्या, कारणाने बशी बाटलीला चिकटून राहली.

बातां झाडाची फांदी पाडण्यासाठी लोखंडी तारेचा उपयोग करण्यात आला.

१६३. अत्यद्भुत शिल्प

रोमन माझाऱ्याचे पतन होऊन युरोप खंड अधकार घुसत होते तेव्हा अज्ञात अगळेच्या अमेरिका खंडात गायत जातोचे शिल्प प्रतिभेच्या मर्यादांभेता मोकनेचे होते. या शिल्पाराने जितकं गंधिमातातीन मियेग्रानिमास देवाकसाच्या पोपुर दाराच्या घुमटावरील दगडावर कोरलेले आहे.

या दूरवात पुनारी कला त्या जातीचा पुनारी आपल्या मनुष्यांमार्गे कोनत असेलचा चित्रित करण्यात आला आहे. त्यांच्या देहाचे अवयव इतके प्रमाणवद्ध आहेत की खरोखरची माणसंय आहेत की काय असा प्रश्न होतो.

या शिल्पाराला काही भाग अर्धे रूप असलेल्या भूर्तीचा तर काही पूर्ण रूप असलेल्या भूर्तीचा आहे. भावाशिल्प कलेचा हा एक सुंदर नमुना आहे. आपकचे छत, इतर लोकांची डोकी हेच संपूर्ण शिल्प आहे. उरलेले शिल्प आंशिक रूपेच आहे.

दुष्प्राच्या प्रभोवती १५८ मॉकेटिक लिपीतकी वसर आहेत. ज्या लोकांनी त्यांनीम सहा कामधेकेतांच्या आशारे हे शिल्प इ. स. ७६५ मध्ये अमाने छाने अवलयाचा कथिप्राय विलत आहे.

ह्या प्रवेष्टाचा शोध मनु १८९५ मध्ये लागला. १९३० मध्ये येथे मदीत प्रथम मोठ्या प्रमाणावर खोदकाम सुरू करण्यात आले.

संगीतज्ञा मर्श

फार पूर्वी एका गावी एक थोर संगीत विद्वान होते. प्रत्येक दिवशी सकाळी उठून ते आपल्या बाहेरच्या पडवीत बीणवर गाभना करीत, तेव्हा रस्त्याने जाणारे पणारे लोक क्षणभर थांबत आणि त्यांचे बीणावादन ऐकून म्हणत—“किती थोर विद्वान आहेत आणि यांचे संगीत देखील किती उच्च दर्जाचे आहे!”

परंतु त्या संगीत विद्वानांची फक्त स्तुतीच होई. कारण स्वतःच्या पांटापाण्याची विवंचना त्यांना नेहमीच असे. त्यापुढी प्राप्तीमुद्धा त्यांना त्यांच्या विद्वत्तेवर हात नसत. आपले संगीत ऐकून स्तुती करणारे फुल नाही फुलाची पाकळी म्हणून चार पैसे देतील असे त्यांना वाटे, परंतु तसा वकार यजमान कोणी निपाळत नाही. त्या बीणाबादकाच्या शेजारीच एक श्रीमंत गृहस्थ रहात असत. त्यांना बेल

मिळते तेव्हा ते बीणाबादकाच्या ओसरीत बसून त्यांचे बीणावादन ऐकत व त्यांच्या अत्यद्भुत कौशल्याची प्रशंसा करीत. त्यांच्याकडून आपले ज्ञान घेऊन राम चानेबून ऐकत. तो आपल्याला कधी तरी खूप पैसे देऊन आपली मदत करील या आशेने तो विद्वान उरसाहाने निरनिराळ्या राग-रागिण्या वाजवून त्या श्रीमंत गृहस्थाची करमणूक करी. इतके ध्यान देऊन संगीत ऐकणार गृहस्थ आपल्याला काही नाही तर कमीत कमी दूष किंवा माजीपाला तरी पाठवील असे त्या संगीत विद्वानाच्या बायकोला वाटे. परंतु त्या विद्वानाने कधी तोंड उघडून भागितले नाही की त्या श्रीमंताने स्वतः होऊन काही दिले नाही.

एकदा त्या विद्वानाची बायको नवऱ्याला म्हणाली—“सर्व तुमच्या विषयीच बसाधनेचो

इतकी प्रशंसा करतात, परंतु काय हो, दाम्पतीच्या नावाने एक वैदेशीय नाही की, तो श्रीमंत गृहस्थ तर तासमृतास घेऊन एकदा असतो आणि दुसरे काम करू देत नाही. माझे एका आणि स्वाच्याजवळ बागा! फुकटाचे शाणं ऐकायला मात्र येऊन बसतो. नाही विलं त्याने तर घड्याचे तरी बंद करील! तुम्हाला दुसरे एखादे काम पहायला मजबूत तरी मिळेल!"

"विद्या विकू नये असा सिद्धांत असला तरी आता निरुपय म्हणून त्याला वैदेशीय तयार झाले पाहिजे. नाही तर उपाशी मरण्याची पाळे घायली. परंतु मी साधना करायला बसलो की मला हे सर्व आठवत

नाही. म्हणून हे आठवण करीत आहे. त्यांनी विद्यात बांधकाम म्हणाला.

दुसऱ्या दिवसपासून त्या संगीत विद्वानाने त्याच संगीत उ वाघावादन ऐकायला घराच्याकडून येताना जे जवळ असले ते त्याला श्राव अशी मागण्याला मृदुवात केली. म्हणून संगीत मकरायला घेणाऱ्याची नव्या कमी होऊ लागली.

त्या श्रीमंत बागासाला मुद्रा राग आला: तो त्या संगीत विद्वानाला म्हणाला- "तुम्हाला साहित्य अस काही ऐकायला मिळेल. ज्ञात्री मी स्वयंतात दक्षीन कल्पना केली नव्हती. तुमच्या मारक्या विद्वानाने आपलं पाहिल्या असा बाजारात विकत आहे. तुमच्या संगीताचा आम्हाला जितका आनंद मिळतो त्यातून किती तरी पैसे तो तुम्हालाच मिळायला देवा मुदक्या-सारख्यांना द्रव्याचा लोभ असू नये, श्रियाच तुमचे सर्वस्व आहे, असे मला वाटते."

तो संगीत विद्वान म्हणाला- "तुम्ही म्हणालात ते सर्व बरोबर आहे. बागाचा या विद्येने इतरांना सुखी करण्यापेक्षा आनंदाची गोष्ट आणखी काय असू शकते? परंतु तुम्हीच थोडा विचार करा, मला दमरीज जेवले तर पाहिजे उपाशी राहून घडेल का." बायकोने त्याच केला पाहिजे त्यासाठी बाजारातून डाळ, तांदूळ आणले

आणि त्याने करतु मी येत आणायला पाठवला काही हवे मा? बायलाच मिळाले नाही तर मला जगाचा निरोप घ्यावा लागेल आणि संगीताला भासा!"

'बरे, बरे' तुम्हाला वाटेल नमं करा! मी म्हणाल तर एक फुटकी कबडी देणार नाही. मुमूर्त संगीत ऐकल नाही तर मी काही मरत नाही." असे म्हणत तो श्रीमंत तेथून निघून गेला

तो गेल्यावर संगीत विद्वानाची बायको म्हणाली- "मनीचो बाधा टळली!"

परंतु एक दिवशी उजवडतात तो श्रीमंत उभायला व म्हणाला- "मला आवडणारा एखादा राग बाजडा की, स्वप्नस्त देखील ने सूर घुमणे होणे अगदी महबूब नाही म्हणत

आलो." तो श्रीमंत आपल्या बागाबाबनासाठी दलकी उक्कंडा दर्शनीत असल्याचे पाहून तो संगीत विद्वान फुलला आणि बागा घेऊन वाजवू लागला. तेवढ्यात बायकोने आठवण करून देण्यासाठी त्याच्याकडे पाहिले म्हणून तो विद्वान आपला उत्साह थोडा आवरून म्हणाला- "मी तुम्हाला पूर्वीच सांगितलं होय, आठवण करून देतो. संगीत ऐकून काय देणार बोला!"

तो श्रीमंत यंतायला व हितोपदेशाचा सूर काहीत म्हणाला- "बही! पुन्हा तेच! विद्याला विकणे हे किती लज्जास्पद आहे?" विद्वान भिडस्तपणा सोडून म्हणाला- "दोन तास बाजवितो, काय? दोन शेर दूध पाठवून द्या! आहे कबूल?"

श्रीमंत तो गृहस्थ दोनाणवजो एक शेर- दिलें तर कसे या आवाजाल सौदा पटविण्याच्या स्वराला बोलला. परंतु संगीत विद्वान खाली उतरायला तयारच नव्हता म्हणून त्या श्रीमंताने खेवटी कबुल केले.

संगीत विद्वानाने दोन तास वाजविले, तो श्रीमंत तितका वेळ मुंडी हलवून ऐकून होता आणि गुपचुप उठून निघून गेला. त्याने दुध पाठविले नाही.

नंतर चार दिवस तो त्या बाजूला फिरकला नाही. पाचव्या दिवशी लाळ घोटीत येऊन म्हणाला-“अहो! ऐकू तर या तो राग!”

म्हणाला-“तुम्ही दोन तास संगीत ऐकलेत, पर दोन शेर दुज नाही आले?”

“जोही! म्हणजे पुन्हाला दुध खरोखरच पाहिजे होते तर? तुम्हां धट्टेत बोललात असं वाटलं मला.” आश्चर्याला आन आणीत तो श्रीमंत म्हणाला.

“यांन धट्टा कशाची? मला खरोखरच दुधाची गरज आहे!” तो विद्वान म्हणाला. श्रीमंत खोटे हसून म्हणाला-“जहो, दोन शेर कशाला, चार शेर पाठवतो. करा सुरु!”

आणतो दोन तास त्याच्या कडून वाजवून घेऊन व त्याला हवे होते ते राग ऐकून घेतले त्या श्रीमंताने नंतर चरी निघून गेला, दुध पाठविले नाही त्याने

नंतर तो मधून मधून यायचा, संगीत ऐकायचा. दुध पाठवतो म्हणायचा आणि पाठवायचा नाही, हे बरेच वेळा झाले, दुध नाही पाठविलेत म्हणून विचारले तर म्हणायचा-“बिसरली हो!” नाही तर “नंतर नक्की पाठवतो!” म्हणायचा.

शेवटी वायकोच्या आग्रहावरून त्या संगीत विद्वानाने त्या श्रीमंताविरुद्ध न्यायाधिकाकडे तक्रार नोंदविली.

न्यायाधिवाने सर्व ऐकून घेऊन त्या श्रीमंताला बोलाविले आणि विचारले-

“तुम्ही यांना वाळीस शेर दुध दिले पाहिजे, परो याने माग्याने आहे! तुमचं काय म्हणणं आहे, सांगा!”

न्यायाधिकाच्या सनात आपल्याविरुद्ध सरसमज न ब्रोक देण्याच्या हेतूने तो श्रीमंत, म्हणाला-“मी वाळीस शेर दुध दिले पाहिजे, हे खर आहे, परंतु तवढे दुध द्यायला भांडीच नाहीत हो, माझ्याकडे! कोणीतरी बोकून नेली सर्व भांडी. म्हणून त्या दुध पाठविणे शक्य होणार नाही.”

परंतु न्यायाधीश दुधसुद्धा नव्हता. म्हणाला-“तुम्ही दुध द्यायला भांडी नाहीत म्हणता, म्हणून मी असा निवाडा देतो की, तुमच्या गाईंभेरी शक्य उत्तम पाय

निवडून ह्यांनी आपल्या मरी नेऊन दोन महिने बांधावी.”

ते ऐकून श्रीमंताला डोक्यावर बीज पडल्यासारखे झाले. तो म्हणाला-“हा अन्याय आहे, प्रभो! माझ्या गाईंतील सर्वोत्तम पाय? म्हणजे काय झालं? तो दर रोज दहा शेर दुध देत हो! दोन महिने त्याने तिला आपल्या घरी नेली तर त्याच्यावरच कर्ज निघेल!”

“होय! त्याचा कर्ज होईल हे खरे आहे. तर तो दर रोज सहा तास येऊन तुमच्या घरी वीणा वाजवीट जाईल आणि कर्जफेड करील!” न्यायाधीश म्हणाला.

आपली सदांत उत्तम गाय द्यावी की, तुमच्या गाईंभेरी शक्य उत्तम पाय कायली तरी आपल्याला ह्या तो राग

किंवा रागिणी दहा तास वाजवून घेता येईल, काही बिमबल नाही, असा विचार करून तो श्रीमंत ते नुकसान सहन करण्यास तयार झाला.

दुसऱ्या दिवशीच त्या संगीत विद्वानाने ही गाय आपणून जास्वया घरी बांधली आणि त्या श्रीमंताच्या घरी त्याला हवा तो राय किंवा रागिणी वाजविण्यासाठी दहा दहा तास बसू लागला. तो श्रीमंत तास दोन तास आठदाने डोक्यात घरी आणि मंके तिसऱ्या तासापासून मान दुसू लागे आणि कंटाळा येई. हात दमून आत. योड्याच दिवसांमी त्याला एक बिबिब तऱ्हेची डोकेंदुखी सुरू झाली. तासगतीस साधना करण्याची संवय असल्यामुळे संगीत विद्वानाला कंटाळा यावचा तर वाजव्याच, त्याला साधना करावला बांगली संधी मिळाल्यावरून खानचच झाला.

तो श्रीमंत एकदा त्याला म्हणाला— "अहो! आज कता तुम्ही त्रास घेऊ. खद्या ऐकतो. आज घरी जा."

हो? मी बायलं कुल्लेव्य वजायने जातो." तो वीणावादन म्हणाला.

तेव्हा तो श्रीमंत मनुष्य त्या वीणावादन-काल: त्याच्या वीणमह घेऊन त्यापाधिशाला- कडे गेला आणि म्हणाला— "महाप्रभो! या संगीत विद्वानाच्या आणि पाठ्या वीणका मी हात मोडतो आणि मला ते कण्ट सहन करणे अवकाय झाले आहे! तुम्हीच वांचना आता या संकटातून!"

"मम याचं तुमच्यावरच कडे फिटायचं कसे?" त्यापाधिशाने विचारला.

ते कडे फेवापनी गरज नाही मला या कण्टातून वाचविलेत तर मी त्या एका एवजी जाणतो चार गार्डे देतो. असे म्हणत तो श्रीमंत गळी कपटून लहान मुलासारखा रडू लागला.

त्या श्रीमंताचे कडे फिटण्याची काळजी तर दूर झालीच, त्या विद्वानाला एवढेच पांच गार्डे मिळाल्या. त्यानंतर तो निदिवत-एणं संगीतप्रमाणेच करायाने निदिवत झाला.

राजनीती

फारपुर्वी कोशल देशात कुटिलमेव नांव चा राजा राज्य करीत असत: त्या राज्याला लागून मणिपूर नांवाचे एक लहानसे राज्य होते. तेथील राजाचे नाव केवचमेव असे होते. त्याचा अधिकार प्रजा नातीव तसे. ते राज्य म्हणजे पाच भागांचे मिळून एक राज्य होते. पांचही भागात पांच जमीनदार होते. प्रत्येक पाटावली प्रजा आपल्या जमीनदारांलाच तत्त नान देई. मणिपूरचा राजा या पांच जमीन-दारांच्या हातचे एक बऱ्हेच होता.

प्रत्येक जमीनदार स्वतः राजा होण्याच्या इतून इतर कोणाचा कळू क्षियाचिचाप कुटिलमेवाची मदत मागू लागला. त्या सर्वांच्या मदतीत कायल राजाने मणिपूरचे राज्य काबीज केले.

कुटिलमेवाने 'गरज सरो आणि वेडा मरो.' या म्हणीप्रमाणे गरज भागल्यावर

त्या लोकांचा कडा काढण्याचे ठरविले. कोशल राजाने मणिपूरचे राज्य काबीज करून घेतले त्यावेळी त्या राज्याची स्थिती फार वाईट होती. मुळांत ते राज्य गरीब आणि एक अयोग्य राजाच्या आसदांनीत पांच जणांनी क्षत्ता बळकावल्यामुळे राज्याची दुर्दशाच झाली होती. तेव्हा त्या पांच जणांकडूनच त्या राज्यात सुधारणा करून घ्यायचे त्याने मनाशी ठरविले.

त्याप्रमाणे त्याने पांचही जणांना बोलाविले व म्हणाला— "तुम्ही पाचही जणानी मला मदत केलीत, त्यावरून मी आपली हुतजना व्यक्त करून असा निदिवय केला आहे की तुमच्याच पैकी एकाला ह्या राज्याच्या सिंहासनावर बसवून पोवले जावे. परंतु मी तुमच्यापैकी कोण एकाचा राजा केले तर इतर चार जणावर जग्याय कन्यामारखा डोईल म्हणून शी गोटीचा

निर्णय प्रजेनेच करावा असे मला वाटते. तुमच्या ग्रामस्थांच्या तक्रासरांनीच आपला राजा कोण व्हावा याचा निर्णय घ्यावा. मी लवकरच निवडणुकीची व्यवस्था करतो."

जे ऐकून यत्रे जमीनदार विचारात पडले. प्रत्येकाने विचार केला. आपला गाव व आपली शासकता पूर्वरुपे आपल्या अधिकारात आहे. इतर गावसभेला आपल्याकडे कस काढवून घ्यायचे? म्हणून प्रत्येक जमीनदाराण आपल्या ग्रामसभेकरे वृक्ष केले व इतर ग्रामसभांच्या उभतीसाठी प्रयत्न करू लागला. प्रत्येकाच्या मताने निवडणूक जिंकची पाहिजे, हा एकल विचार होता.

पाण्यामाग्या शिवाचा वापर होऊ लागला. गावातल्या देवळांकडे कोणी हुंकून पडत नसे, त्यांची डागडुजी झाली. नवीन विहिरी व नवीन तलाव खणले गेले. नद्यांच्या दुस्तीची कामे सुरू झाली. दुतर्फा झाडे लावली गेली. परिणाम असा

गावात नाद कमी झाला आणि इतरांच्या गावात मान वाढला.

काही विवसारी कुटिलसेनाने पांचही जमीनदारांना बोलाविले व म्हणाला-

"माझ्या हेरांकडून मला असे कळले आहे की तुमच्यांपैकी एकालाही स्वतःच्या गावात कोणो सारंगीत नाही. तुमच्या गावसभेवर गावकरीच तुमच्याविषयी शक्यरी करीत आहेत. म्हणून तुमच्यांपैकी एकदेवाला राजा होण्याचायक मला तरी दिवात नाही. हेव्ही निवडणुकीचा विचार मला सांडणे भाग आहे. तुमं मी आपला प्रतिनिधी नेमून त्याच्या द्वारा राज्य व्यवस्था चालविण्याचे करविले आहे."

पांचही जमीनदारांनी त्यांच्याजवळ होले नव्हते ते सवें करून शक्यरी राज्यपद ही घालविले. त्यांनी परस्परांविरुद्ध केलेल्या कट आणि श्यांची राज्यपद मिळविण्याची गुण्ट महत्वाकांक्षा सोव्हीमुळे ते एक सामान्य नागरिक झाले.

अकलेचा कांदू

एका गावात लखुजी आणि सखुबाई नवरात्रांपैकी रहात असत. सखुबाई स्वभावाने आढशी होती. कसू मागाहून आताच काय गर्दी असे नेहमी तो म्हणू

लखुजी नेहमी तिच्यावर ओरडे 'आळशी होण!' 'झोपाळू!' वगैरे सोजक्या शब्दांनी तिची सभावना करी. तिचा बात नेहमी करपून जाई, दुष उठू जायचे, कण्या वाळत घातल्या अनरुस तर बकल्या तोंड लावायच्या. ती जे काम हाती घेई ते कधी मुरळीतपणे संपायचे नाही.

सखुबाईनी म्हातारी म्हेस हांकून बाळून गेली. नवीन चांगली म्हेस विकत घेण्यासाठी त्यात पैसे जमा करून ठेवले होते. ते चांगले पांचशेवर होते. यंदाइत्या गावच्या म्हायी चांगल्या दुभत्या असतात म्हणून प्रसिद्धी होती. दुसऱ्या दिवशी त्या गावाचा बाजार

आहे ते कळल्यावर रात्रीच त्या गावी जायला लखुजी तयार झाला.

निघण्यापूर्वी तो बायकोला म्हणाला-"अग ए! आताच तू पंगू लागलोस वाटते? मी समळे पैसू घेऊन जाऊ की दांतसे परी ठेवून बरोबर तीनशे घेऊन जाऊ?"

सखुबाई जांभया वंत म्हणाली-"तुम्हाला मस वाटते तम करा!"

"वशत पैसे ठेवणे म्हणजे घोता आहे! तू दोरासारखी सोपयार, कोणी देऊन हुला उचलून नेले तरी कळणार नाही तुला." लखुजी म्हणाला.

"तर घेऊन जा. सर्व पैसे बरोबर!"

सखुबाई म्हणाली

"तीवरी हययाना चांगली म्हेस मिळेल. जास्त पैस बाजारात कशाचा न्या? दोनशे रुपये घरांत ठेवून जातो. मात्र तू थोडी

गायब रहा।" असे सांगून लखुजी फक्त तीनशे रुपये घेऊन निघून गेला.

गवऱ्याने पाठ फिरवल्याबरोबर सखुबाईने दार उघडून घेतके आणि अंधारणावर पडून सोल लागली.

सवराबायकोचे बोटणे भितीला कान लावून खोर ऐकत होता. त्याच्या सखुबाईचा शोणामुष्ण कळलाच होता. सखुबाईचे घर मोठे एका बाजूला वस्तीपासून मोड्या अंतरावर होते. म्हणून चोराला कावले. त्याने बराच वेळ दार टोळावले परंतु सखुबाई उठली नाही.

आता ती काय वटके अशा विचार करत चोराने मागच्या बाजूला जाऊन भितीला भोक पाडले. कोणी आजूबाजूला नाही असे

अगदी अनपेक्षितपणे त्याच्या डोक्यात जोराने मुसळ पडले आणि एक किकाळी फोडून चोर तेथेच बेशुद्ध होऊन पडला.

सखुबाईनेच त्याच्या डोक्यात मुसळ घातले होते. त्याच दार उघावत तेव्हा तिची झोप मोडली होती. परंतु घरात एकटी होती आणि अवेळ होती. म्हणून तिने दार लवडलं नाहीचोर भितीला भोक घातला आहे हे कळल्यावर तिच्या सांग बाळून वैणार? ती मुसळ घेऊन त्या जगाई उभान राहली आणि चोराने दोन्ही खपमन्याबरोबर बंगताली धर्ष शक्ती पकवत तिने त्याच्या डोक्यात मुसळ घातले. नंतर त्या बेशुद्धस्थेतच त्याला अडवत उकत

गया. त्याला बंध पळवत ठरले आणि घातपणे पडून राहली. उजाडताच तिन नार जगाता बाळावून सोगव्या त्याच्या स्वाधीन केले. सर्वांनी तिच्या प्रमावधानाची वाढावणी केली.

दुसऱ्या दिवशी बाजार भरल्यावर लखुजीने एक चांगली म्हैस पाहून ती त्याथे ठरविले. म्हैसीच्या मानकाने चाऱ्थे रुपये मागिले आणि अगदी खवरची किंमत म्हणून सोडे तीनशेला घायला खूबल गाल. घरो जाऊन पैसे घेऊन बावे म्हणवे नरे हातला म्हैस जाते की काय पळवलीला वाटले.

ती विंगड करू लागला, उगोच दोनशे रुपये घरी ठेवले. तेवढ्यात एक भाट-

सोडया मिथा असलेला म्हातारा विचारू लागला-"काय रे, तुला ती म्हैस पसंत पडली का?"

लखुजीने होकाराची मान हलविली. "भा बाकलास का? घेऊन टाक!"

तो म्हातारा म्हणाला. "नाही किंमत थोडी जास्त आहे. माझ्यामनबंद फक्त तीनशेच माहेत!" लखुजी म्हणाला.

"खर सांगू का, ती म्हैस आहे माझी. परंतु मी त्याच्याकडून घेतलेले कर्ज फेडू शकलो नाही म्हणून त्याला म्हैस दिली. तू पेच हो बिकत ती तुझ्यासारख्या सांग- त्याच्या हातात पडली तर मला बरं वाटेल!" तो म्हातारा म्हणाला.

“घण काय करू हो? भाड्याजवळ घुरेसे पैरे नाहीत ना!” लखुजी म्हणाला. “तू ते तीनशे रुपये इकडे दे. मी त्याला सपळावून सांगतो आणि म्हैस तुझ्या हातात देतो, आलं की नाही?” तो म्हणतारा म्हणाला.

लखुजीने जवळचे तीनशे रुपये रया म्हातान्याला दिले. त्यानंतर तो म्हातारा जो गेला तो गेलाच! लखुजीने बराच वेळ वाट पाहिली आणि शेवटी म्हैसवाल्याला जाऊन त्या म्हातान्याविषयी चवकशी करू लागला.

तो म्हैसवाला लखुजीकडे थोड्यासा रागाने पहात म्हणाला—“कोण रे मिश्का-वाला म्हातारा म्हणतास? ही म्हैस माझी, माझ्या गोठघात जन्मली, वाढली व्यायली. आज ताइलाज झाला म्हणून विकामला निघालो.

लखुजी वेड्यासारखा सर्व बाजार फिरत आला, परंतु त्या म्हातान्याचा पत्ता लागला नाही.

गोष्टी सळख्यावर म्हणत—“अरे, ती उघाड लुग्या कोणी भावटा होता!” लखुजीला सर्वांनी भूषाते काढले. अपदी हातास होऊन मध्याकाळी रिंकाच्या हातात तो घरी आला. तेव्हा चांगला काळोख पडू लागला होता.

‘नवी म्हैस कोठे आहे हा?’ समु-बाईने नवऱ्याला पाहताच विचारले.

‘डोंबळ माझे! नशियानेच पाठ फिर-विलो!’ असे म्हणत लखुजीने बाजारात घडलेल्या सर्व गोष्टी सुत्रवातोपासून सांगितल्या. समुबाई सर्व ऐकून म्हणाली—“ब्राऊ क्षा! होतं नशियाने तेवढे राहूने!” आणि नवऱ्याचे सांत्वन करू लागली.

नंतर बायकोने दाखविलेला पराक्रम ऐकून लखुजी यकच झाला. आपण रंगेवर ओळखले नव्हते, म्हणून तिला तोंडाला येईल ते बोलत होती, असा परस्मात्ताप करू लागला. रया दिवसापासून त्याने बायकाच्या ओपळपणाचा चुकनसुटा उकळण करून नाही

डोमस आंधळा

एका गावात रामू नावाचा एक भोळा गणूत रहात असे. त्याने बापात त्याच्यासाठी म्हणून ठेवलेली इस्टेट वाढवून दुष्पट केले. रामूला त्यामुळे गावाचा मुत्तंग होता. त्याचे या जगाशी काही नातेच रामूला वाटे. आपण पूर्व जन्म केलेल्या पापाने फळ म्हणून हा मुलगा आपल्या गोटी जन्माला आला आहे.

एकदा त्या पाकी एक माघ आला. रामू त्याला नटून म्हणाला—“बुवा! पुर्वजन्मी फतहीदरी वाप केले होते त्याचे फळ म्हणून हा गोळा जन्मला आहे. त्या पापातून मुक्त झाल्या काही मार्ग असल्यास सांगण्याची कृपा करानी.”

‘गवा रे, मी अगदी सोपा मार्ग सांगतो: तू फक्त आजचा दिवस कोणी काही म्हटले तरी ते न एवता कोणी काही सांगितले तर ते दे!’ तो साधू म्हणाला.

रामू लगेच घरी गेला आणि घराची सर्व दारे बंद करून ठेवून आत स्वस्थ बसून राहला. तेवढ्यात कोणीतरी येऊन दार ठोठावले. रामूने पाहल्या चाबल्या परेश्वर कापत दार उघडले. दार ठोठावणारा त्याचा मुलगा दयामुच होता.

“काय हो बाबा! सर्व दारे बंद करून बसला आहे! ऐत दुपारी?” दयामुने बापाला विचारले.

रामूने सर्व काही मुलाला सांगितले. त्यामुळे थोडा विचार करून म्हणाला—“होय ना, मग आजचा दिवस तुम्ही जंगलात कोठे तरी काढा! एक पेसादेखील खर्च होणार नाही!”

वाटेत त्याला कोणीतरी भेटला आणि पाय बाजत आलेत असे म्हणत त्याने रामूकडे त्याच्या वडिला सांगितल्या. त्या दिवशी कोणी काही सांगितले तरी दे

म्हणून साधूने सांगितले होते, म्हणून रामूने वहाणा काढून दिल्या.

आणखी काही अंतर चालूच गेला तर एक बाई तान्ह्या मुलाला घेऊन जात होती. ऊन 'भी' म्हणत होते. तिने छत्री मागितली, तो रामूने दिली.

आता पायात वहाणा नव्हत्या व डोक्यावर छत्री नव्हती तरी तो उन्हात चालत राहला. इतक्यात रामूला एक म्हातारा भेटला. त्याने रामूजवळ सदरा मागितला. रामूने बोलल्याशिवाय सदरा काढून दिला.

अगदी जंगलाच्या कडेला रामू पोचला असेल, तेव्हा त्याला एका चौराने वाडेल आणि म्हणाला—“मुकाट्याने कंवरचे धोतर सोडून देतोस की...!” रामूने ते ऐकून डोक्याचे पागोटे सोडून कंवरच्या पुडाळले आणि धोतर सोडून दिले.

तो आणखी धोडा दूर गेला. त्याला कोणी थोर पुरुष दिसले व म्हणाले—“हे पहा, तुम्ही जाता आहा त्या वाटेवर होपर-भर चिखल आहे, संभाळून जा.”

त्या माणसाने मावळ करून असून निवळ बुलंड करून तो पुढे चालू लागला आणि विसरलात फुला वटू तो थोर पुरुष जवळच होता. तो भावला व त्याने रामूला विचारलून बाहेर काढले.

पर्व अंग निवळाने भरलेले होते. रामूने आता पुढ जायचा विचार सोडला व त्या साधूला येऊन भेटून त्याने जंगलात त्याच्यावर आलेला प्रसंग वर्णन करून सांगितला.

तो साधू स्मित करून म्हणाला—“भयला माणसा! सो तुला सांगितले त्याला भल-वाच अर्थ करून घेतलास! कोणी सांगितले अगदी तू वायचा त्यागव्यावर कोणी काही म्हणत तरी तू निवळ बुलंड कर, असं माझा म्हणण्याचा अर्थ होता. पानुदे तरी तू आपला लोंगोपणा सोड आणि तुझ्या-जवळ जे आहे त्यातले अर्क तेवढा गरज-वंताला देण्याचे मनःशी ठरव. त्यातून मोठे पुण्य ते काय असणार?”

महावली हनुमान

संपादीने सीता कोठे आहे, हे सांगितल्या-

तर वानरांना हतका आवंद झाला की ते उड्या मारू लागले व रामनामाचा घोष करू लागले. वानरे समुद्र पर करण्याच्या हेतूने समुद्राच्या काठी आले. परंतु तो अफाट समुद्र पाहून त्यांची छाती धडधडली. समुद्राच्या त्या भयंकर लाटा पाहूनच त्यांचा सर्व उत्साह थंड पडला. समुद्रात भयंकर प्राणी असतात हे त्यांनी ऐकले होते. त्याच बरोबर समुद्र एका चाजूला गांत दिसला तरी दुसऱ्या बाजूला लाटांचे तांदव नृत्य चालूच होते. ते सर्व पाहून वानरांचा होता नव्हता तो सर्व धीर सचला. नदीचा दुसरा काठ अलीकडून दिसतो तसा समुद्राचा दिसत नव्हता.

“आतां पुढे काय?” वानर हा प्रश्न करून परस्परांची तोंडे पहात होते.

आपले अनुयायी आणि साथीदार समुद्राला पाहून म्यालेले पाहून अंशद त्यांना म्हणाला—“बाबरून जाऊ नका. भय हे आपल्यालाच वांतून पोखरून काढते. ही वेळ आपला पराक्रम दाखविण्याची आहे. हातपाय गाळून बसण्याची नाही.”

ती रात्र सर्वांनी समुद्र किनाऱ्यावरच काढली. दुसऱ्या दिवशी उजाडताच अंग-दाने सर्व वावर सैन्य एकत्रित केले. सर्व वानरांना एकत्रित करण्याची शक्ती फक्त संगदाच्या व हनुमानच्या अंगात होती. इतर कोणाला ते साध्य नव्हते.

अंगद सर्व वानरांना संबोधत करून म्हणाला—“आपल्यापैकी हा समुद्र पार करून जाणारा कोणी आहे का? त्याने लंकेला जाऊन सीतेचा शोध काढावा आणि सुखीकाव्हा अजोचे पालन करून सर्वांना वाचवावे. लंका येथून शंभर योजनांवर आहे, हे आपल्याला संपात्तीकडून कळले आहे. तेव्हा इतके अंतर ओलांडून पलीकडे जाऊन जो परत येईल तोच आपणां सर्वांचे सुखीवाच्या राक्षसासुन रक्षण करू शकेल. तोच आपल्या सर्वांच्या मुलांची भेट होऊ देण्यास आणि पुढील आयुष्य सुखाने धाड-विण्यास मदत करणारा होईल. सुखीवाला आणि लक्ष्मणाला आपले तोंड दाखवायला

सहाय्य करायला उरणाऱ्या आहे. पण हा समुद्र पार करून लंकेला कोण जाऊन यायला तयार आहे, हे बोला. हे संकट टाळेल असे काही तरी करा.”

परंतु कोणी तोंड उघडले नाही. सर्वांच्या माना खालीच होत्या. दगडाच्या मूर्तीसारखे ते गप्प बसून होते.

सर्वांना गप्प नेसलेले पाहून अंगद पुन्हा म्हणाला—“तुम्ही सर्वे घोर पराक्रमी शूर व वीर आहात! प्रसिद्ध व वीर कुळात तुम्ही जन्म घेतला आहात. तुम्हाला अटकाव कोठेही नाही अशी तुमची कीर्ती आहे. तेव्हा तुम्ही किती अंतर उडवून करून कापू शकाल एवढे तरी सांगा!”

तेव्हा काही वातरवीरांनी आपापल्या शक्तिसामर्थ्याचे वर्णन केले. राज म्हणाला—“मी दहा योजन दूर उडी मारू शकेन.” गवाक्षाने तो वीर योजन उडवून करू शकेल असे सांगितले. गवाक्ष तीस योजन म्हणाला. शरभ चाळीस योजन म्हणाला. शंभुभारत पन्नास योजन म्हणाला. घेंव साठ योजन म्हणाला. हिविंद सत्तर योजन म्हणाला तर सुषेण एंशी योजन म्हणाला.

त्यानंतर जंबुवत म्हणाला—“मी एके काळी उडवून करणाऱ्या पक्षर पटईत होतो. परंतु आतां वार्धक्य आल्या कारणाने माझा

धीर बसला आहे. तरी हे रामांचे कार्य आहे म्हणून अंग बोलून जावणार नाही. मी जोखीम घ्यायला तयार आहे. तुम्ही मला उडवून काढायला सांगितलेत तर मी नस्वद योजन नस्वीच उडवून करू शकेन.”

सर्वे म्हणाले ते शांतपणे ऐकून घेऊन अंगद म्हणाला—“शंभर योजने उडवून मी करू शकेन. परंतु मी परत येऊ शकेन की नाही. एवढीच संका मला आहे.”

ते ऐकून जंबुवत म्हणाला—“होय रे, तुझ्या शक्ति सामर्थ्याची कल्पना आम्हांला नाही का? शंभर योजनेच काय हजार योजने सुद्धा तु उडवून करू शकशील आणि परत सुद्धा येऊ शकशील. आम्हांला त्यात शंका किंवा संदेह झालीच नाही. परंतु तू किती झालास तरी युवराज आहेस. म्हणून तुला कोणत्याही परिस्थितीत जाऊ देता येणार नाही. तू आमच्या पैकी पाहिजे त्याला पाठव, परंतु स्वतः जाऊ नकोस! तुमं कुणकु सुख पाहणे आपले कर्तव्य आहे. तूच लंकेला गेल्या तर आम्हांला इकडे कोण संभाळील? आमच्या हातून कोणतेच काम होणार नाही!”

ते ऐकून अंगद म्हणाला—“तुम्ही म्हणता त्याप्रमाणे मी समुद्र पार जायचे नाही. तुमच्यापैकी कोणी जाऊ शकत नाही, तर मग आपण उपाय करून प्राणत्याग करा-

वयाचा का? काम पूर्ण केल्याशिवाय फिक्किल्या परतलो तर जिवंत राहणे शक्य आहे का? तो सुखीच आपल्याला जिवंत सोडील का? तेव्हा जंबुवता! तूच शींग काही मार्ग आहे का? तूच आमच्यातलां वयाने वृद्ध आहेस, तुला माहीत नाही, म्हणून तूच बोल!”

तेव्हा जंबुवत अंगदाला म्हणाला—“काम होणार आणि नक्की होणार! हे कार्य घुरे करू शकणारा, हा पहा येथे आहे, शांतपणे काही बोलल्याशिवाय एका वाजूला गप्प बसला आहे.” असे म्हणत त्याने एका वाजूला गप्प बसलेल्या अनुमानाच्या खांबावर हात ठेवला आणि म्हणाला—

“हनुमंता! तू सर्वे वानरात महाबली म्हणून प्रसिद्ध आहेस. तू सर्व शास्त्रांचा अभ्यास केला आहेस. तुला सर्वे माहीत आहे, तरी असा गूण कां बसला आहेस? त्या परुडाच्या पंखात जेवढे बळ आहे तेवढे बळ नक्कीच तुझ्या अंगात आहे. पराक्रमात तू सुग्रीव व लक्ष्मणाची बरोबरी करू शकशील इतका शूर आहेस. इतर प्राण्यांशी तुझ्या पराक्रमाची तुलना करणे हास्यास्पदच ठरेल. बाबा! तू किसरलास का, जन्मत्यांबरोबर तू फळ समजून सूर्याला खायला धावला होतास. तेव्हा उड्डाण करण्यात तुम्ही बरोबरी कोण रे करू शकेल? तू आता आपल्या त्या शक्तीचा

उपयोग कर आणि समुद्र पार करून जाऊन ये.”

ते ऐकताच अत्यद्भुतपणे हनुमानाचा देह वमसवि बाढू लागला. हनुमान समुद्र पार करण्यास तयार झालो आणि त्याचे धीरर आकाशाला भिडलेले पाहून सर्व वानरांचा जयानंद झालेला आणि त्यांनी हनुमानाची स्तुती व प्रशंसा सुरू केली. त्यांची ती स्तुती चालू असता हनुमान वामनासारखा लघु रूप घोडून विराट रूप धारण करू लागला. त्याबरोबर त्याचे बळ व पराक्रमदेखील वाढू लागल्याचे दिसले त्याचे छात्र त्यावेळी धुरादिवायचा अवलंबित जग्गी जसा असतो तसे दिसत होते.

हनुमान नम्रपणे सर्व वृद्ध वानरवीरांना वांकून नमस्कार केला. तो म्हणाला—“बाप् जसा सहज आणि अति वेगाने समुद्र ओलांडतो तसा मी पार हा समुद्र कातो. मी वाटेत कोठेही थांबणार नाही. मी सकाळी उदयगिरीवरून सूर्याबरोबर निघतो आणि त्याला भेटायला परत संधीरा त्याच्या आशी अस्ताचलावर पोचतो आणि येतो. मी आकाशातून उड्डाण करीन तेव्हा त्या वेगाने समुद्र माझ्याबरोबर येईल की काय असे वाटते आहे. मी आकाशात उडत असतां आकाशातल्या ढगांची पांखापांग होईल. पर्वत हादरून जातील. मी सीतेला पाहून

नक्कीच परतैन. मला शुभसकून दिसत आहेत. जरूर वाटस्वास सर्वे लंकाच उचलून घेऊन येतो.” हनुमान ते बोलत असतां वानरांना आनंद होत होता. त्यांबरोबर त्यांना आश्चर्यही वाटत होते.

जांबुवान त्याला म्हणाला—“बाबा रे! तुझ्या शक्तीची कल्पना नाही का? पण तुलाच आपल्या शक्तीचा विसर पडतो. कोणी आठवण करून दिल्यावरच तुला आठवते. तू काय वाटेत ये कर आणि आमची काळजी व चिंता दूर कर, तुला तुझ्या कार्यात सिडी प्राप्त होवो, वासाठी आम्ही घ्यान घेऊन बसतो. आमच्या आशीर्वादाने तुला समुद्र पार करण्यात यश प्राप्त होवो! बाम्हा सर्वेच जिणे मरणे तुझ्या हातात आहे.”

“मी आकाशात उड्डाण करीन तेव्हा जमीन जागच्या जागी राहणार नाही, नक्कीच हलू लागेल. म्हणून मी या महेंद्र-पर्वतावर चढतो.

त्याने उड्डाण करण्यापूर्वी हातांनी व पायांनी पर्वताला दाबून चावपून पाहिले. पर्वताला आपण अचल म्हणतो व मानतो. परंतु हनुमानाने उड्डाण केले त्या वेळी पर्वत बराच वेळ हादरत राहला. त्याच्या-वरचे अनेक वृक्ष हलू लागले आणि त्यांची फुले गळून पडली. दगड व लोखंड गडगडत

शुद्धांत राहणारे पशुपक्षी आकाश करून ओरडू लागले. पर्वतावर राहणारे ऋषी व मुनी आणि त्यांचे विद्यार्थी पृथ्वी दुभंगली तर नाही या विचाराने घाबरून गेले. विद्यावर आपल्या स्वर्गांना घेऊन आकाशात उडून संचार करू लागले. त्यांना महाबली हनुमानाचा विराट देह दिसला.

हनुमानाने उड्डाण करीत असतां आपली शेंपटी चंच उभारली, मुठी आवळल्या, पायखाली सोडले आणि द्वास रोखून ठेवला आणि आकाशसार्ग आक्रमित असतां वानरांना संबोधन करून म्हणाला—“मी लंकेला निघालो आहे. तेथे मला सीता

लोकात जाईन, तेथे देखील सीता विसली नाही तर परत लंकेला घेऊन रामणाला बांधून घेऊन येईत. नाही तर रावणामह लंकेलाच उचलून घेऊन येईत."

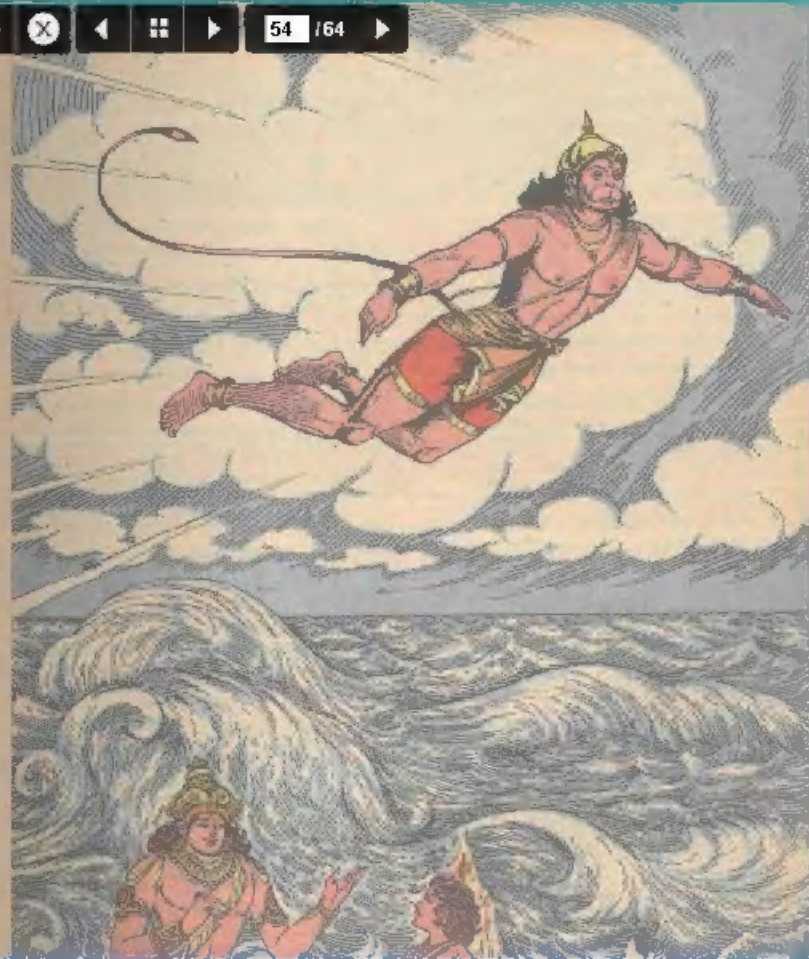
असे समित हनुमानाने आकाशात उडवाय केले. त्याच्याबरोबर अनेक वृक्ष खडू लागले. त्याचा सर्व देह आणि सर्व समुद्र फुलांनी झांकला गेला. हनुमान पुढे दोन्ही हात कसून जात असता पांच फळांचे दोन ताग वेगाने जात असल्यासारखे भासत होते. त्याचे दोन्ही डोळे उगवणाऱ्या सूर्यचंद्रासारखे दिसत होते. त्याची शोषटी ताठ आकाशात उभी होती.

तनुमान आकाशात गति वेगाने उरत असता त्याच्या बोट्याच्या आशताने बाऱ्याचा

आवाज घनगर्जनसारखा ऐकू येत होता. लंकेच्या दिशेने जाण असता तो थोडे नजरा-मारखा भासत होता. त्याची सावली समुद्रावर दुरवर पसरली होती व ती अति वेगाने होती. तो जात होता त्या दिशेला समुद्र उफाळून वर येत असलेला भासत होता.

बंशातहेने हनुमानाला जात असलेला पाहून समुद्र विचार करू लागला—"मी या हनुमानाला सहाय्य करणे आवश्यक आहे. हा ईश्वराने कुळात जन्मलेल्या राक्षाच्या कायरीसाठी जात आहे. माझा उद्धार करणारा सनर. यामागुढा ईश्वराने कुळात जन्मला होता. त्याच्या नावावरूनच मला सागर हे नाव मिळाले. म्हणून या हनुमानाला अर्घ्या वाटेवर थोडी विघ्नांती लाभेल असा प्रयत्न करतो."

असा विचार करून समुद्राने मैनाक पर्वताला बोलाविले व म्हणाला—"हे मैनाक पर्वता! तुला इंद्राने राक्षसांना पाताळ लोकात धावून ठेवण्याची आज्ञा देऊन पाठविले होते, नाही का? आता तू समुद्राच्या तळापासून समुद्राच्या पातळीवर आले पाहिजेस. हनुमान तू आहेस त्या वाटेने लंकेला उबत जातो आहे. तो तुला ओलांडून पुढे जाण्यापूर्वी तू आपले सुवर्ण शिखर समुद्राच्या पातळीवर येईल असा

चंप हो, म्हणजे हनुमानाचा थोडी विश्वांती घेण्यास सोयीचे होईल."

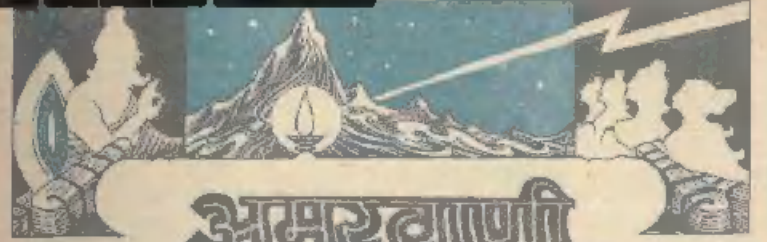
लग्नच मैनाक पर्वत वाडू लागला व समुद्राच्या पातळीवर विसू लागला. तो पर्वत आपली वाट अडवायला येत आहे असे वाटून हनुमानाने त्याला बापल्या एका खांद्याने बाजूला मारण्यासाठी धक्का दिला. तेव्हा ते गिखर तुटले.

हनुमानाचे ते अतुल्य बळ गाहून मैनाक पर्वत धावून गेला आणि मानवरूप धारण करून पर्वताच्या शिखरावर उभा राहून म्हणाला—"हे हनुमंता! तुझ्या बळाची व पराक्रमाची कोणाला कल्पनातरी होणे शक्य आहे का? कोणत्याही प्राण्याला शक्य नाही अशा समुद्राला पार करून तू जात असतां तुला कोणत्याही प्रकारचा धक्का वाटला नाही, उलट तू मला धक्का देऊन पाडलेस. तू काही वेळ या माझ्या शिखरावर विश्वांती घे. समुद्र रामाचा पूर्वज राजा सगर याच्या कुपेने व त्याच्या मुलांच्यामुळे नावा कपास आला व कुतकृत्य

रामकायासाठी तू जात असतां मी तुला विश्वांती घेण्यासाठी थोडी सोय करावी आणि अशातन्हेने सगराने केलेल्या उपकाराची फेड अल्प का होईता न्हावी. म्हणून मी त्याच्या वतीने तुला थोडा वेळ येथे विश्वांती घेण्यास विनंती करीत आहे!"

त्यानंतर जैनाकपर्वत हनुमानाच्या आंखणी पुढे म्हणाला—"तू वायुसुत आहेस म्हणूनही मी तुझी थोडी सेवा केली पाहिजे. त्याला कारण आहे. वंतायुगात पर्वतांचा पंक्ष होतो. ते आकाशात उडत. ते खाली पडले तर प्राणहानी होईल अशी भीती ऋषी मुनीना व देवांना वाटली. म्हणून देवेंद्राने आपल्या वज्रामृधाने सर्व पर्वतांचे पंक्ष तोडून टाकले. देवेंद्र येत असतां वायुदेवाने मला दूर ओढून नेऊन वज्रामृधाच्या हातून वांचविले आणि समुद्रात उतरविले. म्हणून मी वायुदेवाचा फार ऋणी आहे. म्हणून तू माझे आतिथ्य स्वीकार कर. तुझ्या दर्शनाले मला अपार आनंद झाला आहे."

आमारव्याणी

य एव नैव कृष्यते,
न लुभ्यन्ति तृणेष्वपि,
तएव नः पूज्यतयाः
ये चापि त्रिपुदिनः

॥ १ ॥

[ज्यांना राग येत नाही, ज्यांना गवताच्या काडीकाडेचीच लोभ नाही आणि जे गोड बोलतात, ते आपल्याला आवडतात.]

यस्तमुत्पतितं क्रोधं
क्षम पितृ निरस्यति
यथौरगस्त्वचं जीर्णं
स वै पुरुष उच्यते

॥ २ ॥

[जो कोणता जाणता क्रोध आपल्या सहन शक्तीने, क्षम आपली कात दाकतो तसा, तोच तोच बरा पुरुष होय!]

क्षमो शस्त्रं करे यस्य
दुर्जनं किं करिष्यति?
अतृणे पतितो बह्विः
स्वयमेव बोपशाम्यति

॥ ३ ॥

[क्षमा हे ज्याचे पास्त आहे, त्याच्याविषय दुर्जन काय करू शकणार? गवत नसलेल्या जागी पडलेला अग्नी आपोबाप त्रिप्तो.]